

AHLAK, MANTIK VE BAYES TEOREMİ

Özet:

"Ahlak" kavramı, hukuktan sanata, bilimden teknolojiye, günlük yaşamdan resmî ilişkilere kadar her alanda bireylerin ve toplumların yaşamlarını biçimleme özelliğine sahiptir. Bu olgunun anlaşılması amacıyla ahlakın mahiyetinin ne olduğunun sorgulanması tarih boyunca felsefenin değişmeyen sorunlarından birisi olmuştur. Burada bu çerçevede bir açıklamaya girilmeyecektir. Çünkü ahlakın mahiyetine ilişkin açıklamalar beraberinde bu kavramın mutlaklaştırılarak kişi ve bazı toplumların buyurgan bir ahlak anlayışına yönelmelerine olanak vermektedir. Buyurgan böyle bir ahlak anlayışının dayanakları sorgulanacak, bu olgunun anlaşılması ve açıklanmasına çalışılacaktır. Bu amaçla, günümüz ahlak anlayışı, Bayes teoremi kullanılarak temellendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler:

Ahlakın mahiyeti, ahlak ve aidiyet, post-truth, Bayes teoremi

Summary

The concept of "moral" has the feature of shaping the lives of individuals and societies in all areas, from law to art, from science to technology, from daily life to official relations. Questioning what is the nature of morality in order to understand this phenomenon has been one of the unchanging problems of philosophy throughout history. No explanation will be made here within this framework. Because explanations about the nature of morality allow this concept to be absolutified and allow people and some societies to turn to a bossy understanding of morality. The foundations of such a moral understanding will be questioned, and this phenomenon will be understood and explained. Instead, today's understanding of morality will be tried to be grounded using the Bayes theorem.

Key words;

The nature of morality, morality and belonging, post-truth, Bayes' theorem

Ahlak Anlayışının Tarihi Süreç İçindeki Serüveni

Ahlak, felsefede asırlardır tartışılmalı gelen temel sorunlarından birisidir. Cevap aranılan soruların başında da "ahlak nedir?" gelmektedir. Bu soru beraberinde "ahlakın kaynağı nedir?" ve "ahlakın mahiyeti nedir?" sorularını da beraberinde getirmektedir.

Ahlakın kaynağını din olarak kabul eden filozofların yanı sıra, doğal ahlakı savunan filozoflar ve bunların dışında ahlakı toplumsal ve siyasi yapının bir ürünü olarak gören filozofların kurduğu farklı felsefi sistemlerin olduğunu biliyoruz¹.

Bu ve benzeri sorunlara getirilmek istenilen çözümlerin arka planında ortak bir çıkış noktası olan Antikçağ felsefe anlayışını görmek mümkündür. Bu felsefe anlayışını karakterize eden özelliğin, söz konusu kavramla işaret edilen olgunun aslının ne olduğunu anlama çabası olduğu söylenebilir

Kısaca ve kabaca söylemek gerekirse, Platon'un ideaları ve Aristoteles'in cevheri, yani görünenin arkasında değişmeyen bir gerçek'in olması gerektiği görüşü temel bir referans olarak varlığını değişik formlarda günümüze kadar sürdürmüştür. Bu kabul, diğer felsefe sorunları gibi 'ahlak' olgusunun da anlaşılabilir açıklanmasında çıkış noktası olmuştur. Bu olgu tarihi süreç içinde Hıristiyan ve İslam dünyası aracılığıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Antikçağ'ın üç temel problem alanı vardır: Tales ile birlikte doğa, Sokrates ile birlikte insan ve Platon ile birlikte devlet ve toplum bu üç sorunu karakterize eder. Ortaçağ ile birlikte teolojik bakışın öngördüğü epistemolojik ve ontolojik kabuller de bu üçlüye eklenmiş, sorunlar monoteist açıdan yeniden tanımlanmıştır. Nitekim ahlak da bunlardan birisidir.

Hıristiyan dünyası, inanmak için anlıyorum (philosophia ancilla teologia) şeklinde ifade edilen bir ilke etrafında şekillenmiş ve gelişmiştir. Tertulian'a atfedilen bu özdeyiş, asırlar boyu (yaklaşık olarak MS 2-15.yy'lar arasında) Hıristiyan dünyasında teolojik bakışın felsefeye yön vermesinin adeta gerekçesi olmuştur. Anselmus'un meşhur "inanmak için anlamak istiyorum" şeklindeki bakış da aynı teoloji anlayışını yansıtmaktadır. Bu inanma üzerine kurulu anlayışın en tipik örneği, "teslis" olarak bilinen ve İsa'nın Tanrının oğlu olması ile ilgili içinde karşımıza çıkan olgudur; bu ve benzeri olguların açıklanmasında 'inanç' öncelikli ve kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmak durumundadır.

¹ Bu konuda ayrıntılı ve yetkin bir çalışma olarak bkz Poyraz, H. (2015)

İslam dünyasında ise temel amacın kutsal kitabı (yani Kuran'ı) doğru anlamak olduğunu; gramer çalışmalarının (nahivciler) İslamiyetin daha ilk dönelerinde ortaya çıktığını ve anlamaya yönelik çabada mantıkçılarla çatıştıklarını biliyoruz. Dolayısıyla da Hıristiyan teolojisinin çekirdeğini oluşturan mottodan farklı bir çıkış noktası, İslam dünyasının teolojisinin hedefini; ve sanırım çok fark edilmese de hem yöntemini hem de içeriğini biçimlenmiştir. Ne var ki, "inanabilmek için anlamak istiyorum" şeklinde de ifade edilen Hıristiyanlık mottosuna karşılık, İslam dünyasında "anlayarak inanmalıyım" şeklinde akıl'ı ve akıl etmeyi öne çıkaran bir anlayış varlığını koruyamamıştır. Onun yerine, öyle görünüyor ki, "inanmak için inanıyorum" şeklinde akli dışlayan bir anlayış kabul görmüştür.

Teolojik açıdan bakıldığında, dini ahlakın kaynağı olarak kabul eden bir görüş kolayca savunulabilir. "Niçin" sorusu bu amaca hizmet eden bir özelliğe sahiptir; çünkü "niçin" sorusu, içinde ereksel bir sorgulama öngörür. Aristotelesçi felsefe ve bilim anlayışından gelen bu gelenek, Ortaçağ teolojisinde de kilit rol üstlenmiştir. Dolayısıyla da "niçin ahlaklı olmalıyız?", "ahlak niçin vardır?" gibi sorular, ahlakı teolojik bir bakışla temellendirme isteği için son derece uygun bir çıkış noktası oluşturmuştur.

Ne var ki, özellikle "nasıl ahlaklı olmalıyız?" gibi bir soruya, teolojik herhangi bir gerekçe aramadan cevap vermek mümkündür; bu soru, "niçin ahlaklı olmalıyız?" sorusunun aksine teolojik birtakım kabullerin öngörülmesini gerektirmemektedir. Bunun da ötesinde, "ahlak nedir?" sorusuna "niçin ahlaklı olmalıyız?" sorusu ile eşleştirecek cevap aramak, idealar dünyasında varlık kazanan veya bir cevher (sübstans) arayışını gerektiren bir "ahlak" anlayışına zemin hazırlamaktadır. Böyle bir bakış açısı, aşağıda da ele alınacağı gibi, teolojik içerikli yorumlardan beslenen fanatik yorumlara kapı açmaktadır.

Ahlakın teolojiyle olan ilişkisi elbette farklı yorumlara açıktır; fakat benim burada vurgulamak istediğim nokta, bu ilişkinin kişisel çıkarlar uğruna saptırılarak yorumlanmasıdır. Bu tür yorumlar, öyle görünüyor ki, ahlak gibi yön verici özelliği olan son derece önemli bir kavramın içeriğinin dondurulup tekelleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. İşte bence Bayes teoremi, ahlaki davranışlarımızı buyurgan bir anlayışla yargılanmasını zorunlu olmaktan çıkarılmasına olanak verebilir².

Bilindiği gibi Newton-Kant ikilisi Hıristiyan dünyasında köklü birçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm "niçin ahlaklı almalıyım?" sorusunun yerini "nasıl ahlaklı olmalıyım?" sorusunun almasıyla gerçekleşmiştir. Kant'ın mezar taşı üzerinde yazdığı söylenen "iki şey

² Bunun ikinci aşaması, "ahlak" kavramının Platoncu veya Aristotelesçi anlayış dışında monist (tekci) ve nominalist (adci) bir açıdan yorumu olabilir. Bu konu "nominalist ahlak" başlığı altında ikinci bir yazıda ele alınacaktır.

hayranlığımı çekmiştir: üstümdeki gökyüzü ve içimdeki ahlak dünyası" mealindeki sözleri bence ahlakın da doğa yasaları gibi kurallarının olması gerektiğini öngörmektedir. Böylece ahlakın da kendine özgü yasaları olduğu kabul edilmiş olmaktadır; dolayısıyla da ahlakın, Newton sistemine benzer şekilde, yani doğa yasaları gibi kurallar aracılığıyla ve "nasıl" sorusuna cevap arayan bir özellik kazanacak şekilde yorumlanması mümkün olmaktadır. Bu durumda Aristoteles'in "taş niçin düşer?" sorusunun yerini nasıl ki Newton ile birlikte "taş nasıl düşer?" sorusuna bırakmışsa, "niçin ahlaklı olmalıyım?" sorusu da yerini "nasıl ahlaklı olmayım?" sorusuna bırakmış olmaktadır. Bu ikinci soruyu ahlak alanında gündeme getiren kişi Kant olmuştur. Kant'ın mezar taşı üzerine yazılı sözkonusu motto da bence bunu ifade etmektedir.

Bu dönüşüm kanaatimce günümüz İslam dünyasında halen bir karşılık bulabilmiş değildir: nitekim başlangıçta İslam teolojisinin temel yöntemi olan anlama/akıl, daha sonra son derece ilginç bir şekilde Aydınlanma'nın temel ilkesi olarak karşımıza çıkmış olsa da, İslam dünyasında inanma üzerine kurulu ahlak anlayışının akli temele alan bir anlayışla yeniden inşasını sağlayamamıştır. Böylece ahlakın -rasyonel bir yönünün de olduğu hiç dikkate alınmadan- kişilerin bireysel inançları aracılığıyla ve buyurgan bir bakışla anlaşılma ve temellendirilme alışkanlığı aynen günümüze kadar gelmiştir.

Bu dönüşümün mimari Kant'ın söz konusu ("nasıl ahlaklı olmalıyım" şeklindeki) soruya verdiği cevap, kabaca söylemek gerekirse, "ödevini yaparak" şeklinde olmuştur. Dolayısıyla "ödevini yapmak", adeta bir gravitasyon kavramı/yasası gibi, insan davranışlarını belirleyen bir ilke, bir anlamda da yasa olarak kabul edilmiş olmaktadır.

Şüphesiz bu kabul farklı yönlerden eleştirmeye açık birçok özelliği içinde barındırmaktadır. Bu çerçevede ilk akla gelen "ödev nedir?" sorusu veya ödev yerine insanın doğasına bağlı örneğin vicdan da elbette konulabilir.

Kant ile birlikte açık bir şekilde kendini gösteren değişimde beni ilgilendiren nokta, Aristotelesçi yaklaşımdan farklı olarak, ahlakın artık bir cevher, töz veya hakikat aracılığıyla tanımlanması veya ona bu çerçevede varlık kazandırılma zorunluluğunun ortadan kalkması yolunda çok önemli bir adım atılmış olmasıdır. Böylece "niçin ahlaklı olmalıyım" sorusunun gerektirdiği kabuller de paranteze alınmış olmaktadır. Sonuçta "ödevini yapmak"; ahlakın özünü sorgulamadan, dayandığı varsayılan bir "hakikat"e başvurmadan veya birtakım teolojik kabuller kullanmadan "ahlaklı olma"nın (yeterli olmasa da gerekli) koşulunu sağlamış olmaktadır.

Ahlak Olgusunu Temellendirme abaları

"Ödevini yapmak" olgusu şüphesiz toplumlara ve çağlara göre önemini ve değerini yitirebilir ve farklı ilkelere dayandırılmak istenebilir; fakat bu durum "ahlaklı olmak" olgusunun nesnel bir şekilde tanımlanmasının gerekliliğini ortadan kaldırmayacaktır. Daha da önemlisi bu durum, söz konusu kavramın, hiçbir derinliği olmayan, kişinin kendine vehmettiği özelliklere dayanarak "ahlak" ve "hakikat" kavramları aracılığıyla yorumlanmasını da gereksiz kılmaktadır.

Şu bir gerçek ki, ahlak olgusunun anlaşılması ve açıklanmasında kişisel inançlarla özdeşleşen teolojik kurgular, zamanla gittikçe derinleşen dogmatik bir yapı halini almakta, yayılmakta ve öznel (ama sözümona teolojik) kabullerden güç alan kökleşmiş alışkanlıklar olarak hem de din adına karşımızda çıkmaktadır. Aynı dine mensup bireyler kendi bakış açısı dışında kalanları vahşice öldürebilmekte ve bunu da kendi doğmalarının hakikati temsil ettiğine ilişkin inançları aracılığıyla yapmaktadırlar. Ahlak ilkelerini mutlaklaştırarak kişisel yorumların biçimlediği tanımlar aracılığıyla dayatmak, dogmatik bakışın teolojik bir çerçeveye oturtulmasının hem (örtük) bir sonucudur hem de gerekçesini oluşturmaktadır. Bu durum, İslam dünyasının geçmişini tabulaştırıp dokunulmaz kılmasıyla ve sonuçta kendini değişime kapatmasıyla sonuçlanmıştır. Çünkü artık kaynağını dogmatikleştirilmiş -farkında olmasa da Aristotelesçi felsefeye sıkıca yaslanmış- teolojik bakıştan alan mutlak doğrular vardır; ve bunlara uymak da kaçınılmazdır. Mutlak, kesin ve değişmez doğrular ister istemez bireylerin tekeline geçmiş, bu sayede bireyler, öznel bakışlarına teolojik içerikli bir yasallık kazandırma olanağı elde etmişlerdir. Sonuçta akıl tutulmasına sebep olan ve siyasi istismara açık "kültürel" bir doku oluşmuştur.

Doğruluğa mutlak olarak inanılan ahlak ilkelerine temel aranması, ilginçtir, teolojik dayanağı olmayan ahlak teorileri için de geçerlidir. Doğal ahlak veya ahlakın sosyal/ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak görülmesi de sonuçta ahlak olgusunun bu kez toplumun sosyo-ekonomik yapısı aracılığıyla anlaşılmasına ve ilkelerinin bu çerçevede otoriterleştirilmesine olanak vermektedir.

"Ahlak nedir?" ve "ahlak ilkelerinin kaynağı nedir?" şeklindeki soruların, çağları ve toplumları biçimleyen savaş, ekonomik, teknolojik, siyasi vb verilere bağlı olarak cevaplandırılma ihtiyacı elbette görmemezlikten gelinemez. Çağların bu verilere bağlı olarak yorumlanması ve ahlak olgusunun da yine bu veriler aracılığıyla anlaşılacak ve açıklanacak istenilmesi şaşırtıcı değildir; fakat eğer paradigma, ilkeleri mutlaklaştırıldığı için tartışmaya ve eleştiriye kapatılmış bir ahlak olgusu öngörüyorsa, "ahlaklı olmak" da kaçınılmaz olarak kişisel buyrukların boyunduruğu altına girmektedir.

Ahlak, hem toplumsal hem de bireysel yönü olan bir olgudur. Bu olgu, normatif özellikli buyruklar içerir: bu buyruklar/normlar olması gereken ve olmaması gereken davranışları tanımlamaya yöneliktir. Bu özellikleri dolayısıyla da bir toplumun, hatta bir yönüyle o çağın geçmişten devraldığı kültürel özellikleri yansıtır. Çünkü kültür de ahlak gibi hem buyurgan ve dolayısıyla yasaklayan, cezalandıran, ödül veren kurallar (normlar) tanımlar. Bu kurallar, pek dikkati çekmese de, tercihleri yönlendirme aracı konumundadırlar. Ahlak kurallarının yaptırım aracı olarak kullanılması, ona yayılım olanağı da kazandırmaktadır. Bu olanak, siyaset-ekonomi-teoloji-devlet ilişkilerinin biçimlediği bir çerçeve (paradigma) aracılığıyla yasallık da kazanabilir.

"Ahlak" kavramının huy, karakter, adet, alışkanlık gibi anlamlar taşıdığı, bu anlamların "moral" ve "etik" kavramları için de geçerli olduğu bilinmektedir. Ne var ki etimolojik tanım, ahlak olgusunun tarihi süreç içinde buyurgan bir işlevsellik kazanmasını açıklamamaktadır. Hatta bu işlevsellik, ahlakın araçsallaştırılıp buyruk taşıma görevi üstlenmesinin de ötesinde bir otorite tarafından yönetilmesini de içermektedir. Ahlak ilkelerinin toplumsal uyumu sağlamaya yönelik olmasının değil de ayrımcı bir nitelik kazanmasını bence ahlakın mutlaklaştırılması ve idealize edilmesiyle ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Bu sürecin arka planında ise Platonist bir bakışın biçimlediği ve sonra teolojik dönemin gözdesi olacak "hakikat" kavramını bulmak mümkündür. Bu yolla ahlaki mutlaklaştırmanın dayanak noktalarından birisi, sanılan aksine, ahlak olgusunun (ve dolayısıyla bu kavramın) aslında kendi başına varlık kazanan (veya kazandırılan) bir özellik taşımasıdır; çünkü o, başka kavramlarla (olgularla) birlikte anlam kazanan (var-olabilen) sarmal bir kavramdır. Sonuçta onun sarmallık özelliği dikkate alınmadığı için, ahlak olgusuna, hiç farkında bile olmadan ideal bir çerçevede mutlak ve değişmez ilkeler ışığında bir temel aramak kaçınılmaz olmaktadır.

Ahlaki bu sarmallık özelliği üzerinden kurgulamak ve anlamak, birtakım tehlikeli sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu tehlikelerden birisi (yukarıda işaret edilenlere ek olarak), İslamiyetin ilk dönemlerinden itibaren siyasi tercihlerin birçok kavramın (-buna felsefe de dahil edilebilir-) içeriğini (kullanım alanı ve kullanım koşulları da dahil olmak üzere) belirlemesidir. Bu belirlenim sonucunda sözkonusu tercihler, "ahlak" kavramına, tartışılması adeta yasaklanan bir içerik kazandırmıştır.

Bu noktada, ahlak olgusunun, ilkin aidiyet ile olan (örtük) ilişkisini dikkate almak yerinde olacaktır.

Ahlakın Aidiyetle Olan İlişkisi

Ahlakın aidiyeti ile olan ilişkisi, onun bir otorite tarafından yönlendirilmesinin gerekçesini oluşturur. Ahlak kuralları ya bir topluma, bir cemaate, belli bir kültüre ya da bir çağa aittir; yani aileden ülkeye ve çağlara kadar uzanan çok geniş bir alanda birey ve toplum davranışlarını düzenleme, kural koyma, onları yönlendirilme ve yargılama özelliğine sahiptir. Bu sürecin yürütülmesi ve denetlenmesi sonuçta denetleyici bir otoritenin varlığını gerektirmektedir; uygulamanın ve denetimin olduğu yerde kural koymak ve kuralı uygulayacak bir otoritenin olması kaçınılmazdır. Her otoritenin yaptırım gücü elbette aynı değildir. Yasalar, moral değerler, örf ve adetler kendine özgü bir yaptırım gücünü temsil ederler; ve her yaptırım gücü farklı bir otorite tarafından temsil edilebilir.

Her birey; bir aileye, akrabalarından oluşan bir çevreye, bir mahalleye, şehire, ülkeye, dine, çağa aittir. Buradaki aidiyet, ahlak ilkeleri başta olmak üzere farklı paradigmalardan oluşan bir etkileşim ağı tarafından biçimlenir ve tanımlanır. Bu ağ içinde teolojik paradigma, kendine özgü temel ve belirleyici bir özellik taşır; çünkü teolojik içerikli paradigma diğerlerini kuşatır ve sarıp sarmalar. Aidiyet duygusu, bireylerin belli bir paradigmaya kendilerini ait hissetmesi demektir. Nitekim Budizm doğayı, doğaya ait olmayı kendi teolojisine aidiyetinin temeline koymuştur. Musevilikte aidiyet anne üzerinden, Hıristiyanlıkta ise baba üzerinden inşa edilmiştir. İslamiyette ise bu paradigmanın kurucu unsuru, iyi ve güzel olandır. İyi ve güzel olan, aidiyet açısından bakıldığında, kendiliğinden sahip olunabilecek veya gerçekleşecek, doğuştan gelen bir özelliği temsil etmemektedir. Diğer bir ifadeyle bu tür bir aidiyet, bir çabayı, eğitimi, düşünce ve sonuçta (en önemlisi) akıl edebilmeyi, yani ilave bir edinim gerektirmektedir.

Dolayısıyla "ahlaklı olmak", islamiyette ideal bir ahlak ilkesine bağlı olmak değildir; o, iyi ve güzel olanı fark edebilmek, bunun bilincinde olabilecek donanıma sahip olmak suretiyle gerçekleştirilebilir. Bu noktada iyi ve güzel olmanın ne olduğu sorgulanabilir. Bunun cevabı, mutlak bir güzel ve iyi aramak yerine bir süreç içinde onlara yönelmek olabilir. Bu yönelim, eğitilmiş olmayı, dolayısıyla da bilgi ile donatılmış bir akıl aracılığıyla ve bir süreç içinde onlara yönelmeyi ve yaşam boyu bu çizgi üzerinde yürüyebilmeyi öngörmektedir. Müslüman olmanın (diğer dinlerden farklı olarak) gerekli koşulunun, ritüellerden (ibadet etmekten) ibaret olmadığını; akıl edebilmenin inanmayı içselleştirebilmek için gerekli olduğunu, ancak bu sayede "ahlaklı" olabilmenin (dolayısıyla da müslüman olabilmenin) koşullarının sağlanabileceğini düşünüyorum.

Ahlak olgusunun Ortaçağ'da teolojiyle başlayan ilişkisi, arka planında Antikçağ felsefesinden miras alınmış kavramların öngördüğü düşünce alışkanlıkları aracılığıyla kurulmuştur. Bu alışkanlıkların önce neler olduğunu tespit etmek ve sonra geçerliliğini yitirmiş olanları bir kenara bırakmak, ahlak

anlayışını günümüz sorunlarına uygun şekilde kurgulayabilmek için gereklidir. Bu kurguda İslam dünya görüşünü biçimleyen felsefi bakışın mutlak bir önceliği vardır; bunun sebebi, İslamiyetin ahlak konusuna öngördüğü ontolojik ve epistemolojik kabullerdir. Bu kabullerin çıkış noktasında, yukarıda da işaret edildiği gibi, 'iyi ve güzel olan'ın bulunmasıdır.

Antikçağ felsefesinin Platon ve Aristoteles ile ulaştığı zirve, Ortaçağ teolojisinin kendisini temellendirmek için kullanacağı eşsiz bir veri tabanı sağlamakta kalmamış, gözardı edemeyeceği bir yöntem de sunmuştur; ne var ki günümüz ahlak anlayışını İslam dünyasında bu paradigma çerçevesinde düşünmek artık mümkün görünmemektedir. Çünkü günümüz toplumları için ahlak ilkelerini, toplumun üzerinde uzlaştığı (eşitlik, iyilik, çevrenin korunması, doğruluk-ötesi gibi) kavramlarla yeni bir sarmallık ilişkisi çerçevesinde tanımlamak ve kullanmak gereklidir. Öte yandan günümüzde "ahlak" kavramının hangi kültüre, hangi dine, hangi millete ait olursa olsun, kullan-at türünden bir sarf malzemesi halini aldığı da ortadadır. Hatta, özellikle Ortadoğu'da olup biten hadiseler, ahlak kavramının adeta varlığını ortadan kaldırmış durumdadır. Öyle görünüyor ki, sözkonusu kavramın içeriğinin acı çeken insanların beklentilerine cevap verecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gözden geçirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Günümüz koşullarının fiilen öngördüğü "ahlak anlayışı"ni yok farzetmek, eskiyi savunarak sorunları çözmeye çalışmak, toplumların ve bireylerin daha ahlaklı olmasını sağlamayacaktır. Acı çeken insanın bugünü yarına nasıl taşıyacağı bellidir. Bu insanlara bakarak acı çekmek sorunu çözmeyecektir. Görünen o ki eskiye dönüş özlemi ve talebi doğrultusunda "ahlak" kavramını ele almak, muhtemelen birtakım istismarlara zemin oluşturacak ve kimi kişilerin yeni olanaklar elde etmesini sağlayacaktır. Ahlak aslında bireylerin ve toplumların en büyük güvencesi olmak durumundadır.

Ahlak öğretileri, toplumların geleceğini 'şimdi' üzerinden belirlemek gibi bir ayrıcalığa sahiptirler. Bunun yapıcı olabilmesi, ahlak ilkelerine çağın gereklerine uygun sarmallık ilişkileri aracılığıyla varlık kazandırılmakla sağlanabilir. Bu süreç ise ancak aidiyet ilişkisi kullanılarak oluşturulabilir. Aidiyet olgusu, bir yönüyle dış koşullara bağlıdır ve zamanla da zayıflayabilir; fakat bütünüyle ortadan kalkacağı ileri sürülemez. Doğa, anne ve baba, her bireyin aidiyet özelliklerini tanımlayan temel ilkelerdir. Değişime, değişmeyen ilkeler aracılığıyla uyum bu sayede sağlanabilir. Ne var ki güzellik ve iyilik duygusunun acı karşısında çok daha zayıf olduğu, yokolmasa da etkisini kolayca yitirdiği bir gerçektir.

Monoteist dinlerin özellikle Ortaçağ ile birlikte, felsefenin dördüncü bir boyut olarak yeni bir sorun alanına sahip olmasında aidiyet temel bir role sahip olmuştur. Çünkü aidiyet, bireylerin ve toplumun kendini yeni ve farklı bir gözle yorumlaması, dolayısıyla önceki plüralist içerikli bir teolojiden farklı bir gözle

kendine varlık kazandırması anlamına gelmektedir. Bunun da arkasında fizik dünyaya/doğaya yeni bir ontolojik içerik kazandırılması bulunmaktadır. Çünkü artık fizik dünya, bir yaratana bağlıdır ve onun bir eseri olarak mevcuttur; kısaca fizik dünya yeni bir ontolojik yapıya sahip olmuştur.

Aidiyetin bu çerçevede korunması ve sürdürülmesi, değişen fiziksel/toplumsal koşulları birkenere bırakarak anlaşılabilir. Aidiyetin dayandığı temel ilkeler, her teoloji için farklı olsa da, değişen dış koşullar aidiyet kavramının içeriğini değişen farklı sarmallık ilişkilerinin kullanılarak tanımlanmasına olanak verebilir.

Her teolojik paradigmanın koruyucu ve uygulayıcıları, geleneklerinin birer temsilcisi konumundadırlar; bu da onların, aşınmış birçok etik kavramın içeriğinin artık yenilenmesi gerektiğini görmemezlikten gelmelerine sebep olabilir. Günümüz insanına, geçmiş üzerinden ideal bir ahlak modeli dayatılmak istenilebilir; fakat burada başarılı olmak hiç de kolay değildir. Ahlak ilkelerinin uygulayıcısı veya denetleyicisi rolünü üstlenmiş olanların, "ahlak" kavramının içeriğini, bugünün felsefi verileri ışığında bir sorgulamasını yapabilmeleri öncelikle gereklidir. Ne var ki uygulayanlar ve uygulamayı denetleyenlerin vicdani rahatlığı için şekilcilik genellikle yeterli olmaktadır.

Aidiyet, ahlaklı olabilmenin kurallarını ve koşullarını biçimler. Örneğin aile, bireylerine, ahlaklı olmanın koşullarını bir "aile terbiyesi" olarak kazandırma görevi üstlenmiştir. Bu süreç birtakım yasakları ve ritüelleri de beraberinde getirir; bu süreçte geçmiş ister istemez bir referans değeri taşıyacaktır. Ne var ki toplumlar gerek maddi gerek sosyal gerek kültürel açıdan sürekli değişim içindedirler. Geçmiş ile geleceği birleştiren köprü, ancak kavramların içeriklerindeki değişim dikkate alınarak ve onun aracılığıyla inşa edilebilir. Dil sadece bir iletişim aracı olmayıp düşüncelerimize yön verme, yol gösterme özelliği de taşır. Felsefe ise kavramların içeriklerini sorgulamanın ve biçimlemenin biricik aracıdır

Ritüeller, aidiyeti temsil eden paradigmanın hem kurucu unsurudur hem de güçlü bir görselliğe sahiptir. Buna karşılık ritüeller, değişmeyen bir "ahlak idea"sının mevcudiyetinin kanıtı olarak kolayca kullanılabilir; ama değildir, olamaz ve olmamalıdır! Değişmeyen bir ahlak ideası varsaymak, ahlakın koruyucusu mutlak doğrulara sahip bir ayrıcalıklı sınıfın buyurganlığına maruz kalmayı gerektirmektedir. Böylece kişilerin sadece davranışları değil düşünceleri de birtakım kalıplar/doğmalar üzerinden ve onları kullanarak tahakküm altına alınması mümkün olmaktadır. "Ahlak" kavramını günümüz sorunlarına cevap verebilecek şekilde kurgulamak bugünden başlayan bir süreç içinde gerçekleşebilir ve bu süreç içinde bireyler elbette bir anda daha ahlaklı hale gelmeyeceklerdir.

Ahlakın Mutlaklaştırılması

İnsanlar ve toplumlar davranışlarına yön verecek kavramlara her zaman ihtiyaç duyarlar. Önemli olan bu ihtiyacı karşılayacak, sağlıklı bir kavramsal yapının olmasıdır. Felsefe, bu kavramsal yapının inşa edilme sürecinin yegane aracıdır. Felsefenin, kavramsal donmuşluğun getirdiği buyurganlık ve otoritenin dayandığı mutlak ahlak ilkeleriyle olan çatışması sebepsiz değildir. Toplumsal gelişme bu çatışmayı yasaklanmak veya yok farzetmek yerine onu sağlıklı kılmakla sağlanabilir. Bunun için donanımlı bireylerin, toplumun ihtiyaç duyduğu kavramların sağlıklı olarak inşasına olanak verecek kültürel ve siyasi engellerden kurtulmalarıyla sağlanabilir.

Kavramların sözlük karşılıklarını onların anlamları olarak kabul ederiz. Fakat aslında bir kavramın içeriğini bağımsız katmanlar halinde tasarlamak mümkün, hatta gereklidir³. Böyle bir bakış, örneğin "ahlak" olgusuna bir görecelilik atfetmediği gibi, bu kavrama gerçekçi ve uygulanabilirliği yüksek bir yorum gücü sağlayabilir. "Ahlak" kavramını mutlaklaştırmak ve onu değişmeyen bir hakikat aracılığıyla anlamak ve açıklamak çabası, bu kavramın çok temel bir özelliğiyle bağdaşmamaktadır. Çünkü diğerleri gibi bu kavram da değişmeyen, katı, sabit bir içeriğe sahip değildir; çağlara, toplumlara, tarihi, ekonomik, kültürel vb koşullara bağlı olarak içeriği sarmallık ilişkisi aracılığıyla genişleyerek değişmektedir. Bu değişimi görmemek ve ahlakı bu çerçevede yorumlamak, büyüyen çocuğa eski elbiselerini giydirmeye benzer. İlginçtir, değişim içinde korunan özelliklerin yanısıra zıt anlamlar da ortaya çıkabilmektedir. Nitekim çevreyi korumak, günümüzde iyi insan ve vatandaş olmanın vazgeçilmez koşulu durumundadır. Aslında kavramların içeriklerindeki değişimleri, başka kavramlarla olan ikili, üçlü, yerine göre dörtlü sarmallık ilişkileri tarihi süreci dikkate alarak yorumlamak gerekir. Sarmallık ilişkisidir ki bize bir kavramın geçmiş ile bağını koparmadan bugünün sorunlarının anlaşılıp çözüm üretilmesinin yolunu açabilir.

Bir kavramın hangi kavram/kavramlarla ilişkili olduğu veya olması gerektiği sosyal, ekonomik, kültürel, teolojik vb koşullara göre yenilenebilir ve değişebilir. Bu durum, kavramlar arasında yeni sarmallık ilişkileri kurulması demektir. Basit bir örnekle "insan" kavramı, kültürel açıdan, tarihi açıdan, biyolojik açıdan veya ekonomik açıdan farklı özellikler taşıyacak şekilde tanımlanabilir; ve her bir tanım o alandaki gelişime bağlı olarak zaman içinde de değişebilir, yenilenebilir. Yeni tanımlar, kavramlar arasında yeni sarmallık ilişkileri kurulması demektir. Bu durum aynı zamanda kavramların anlam katmanlarının toplumlara, çağlara, kültürlere vs bağlı olarak birbirinden bağımsız ve farklı şekilde biçimlenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim

³ Bkz. Ural, Ş. Yayınlanmamış yazı

örneğin "ahlaklı olmak" yerine göre cesaretli olmayı, yerine göre vicdan sahibi olmayı, yerine göre inançlı olmayı, yerine göre yalan söylememeyi gerektirebilir; veya bir karakter özelliği, insan olmanın bir sonucu, doğuştan gelen bir özellik, yaratılmış olmanın bir sonucu olarak da görülebilir. Bu durumda "ahlaklı olmak" denilince, ister istemez farklı koşullara altında farklı kavramlarla ilişkiyi ve katmanlardan oluşan sarmal bir yapıyı dikkate almak gerekmektedir.

"Ahlak" kavramının bizi ilgilendiren diğer bir özelliği, yukarıda da işaret ettiğim aidiyet duygusuyla olan (pek de dikkati çekmemiş) ilişkisidir. Çünkü ahlak, yaptırım gücünü, büyük ölçüde aidiyet duygusu ile olan (pek göze batmayan) ilişkisinden almaktadır. Bu ilişki "ahlak" kavramına bir derinlik kazandırmakta, bireysel ve toplumsal yaşamda onu vazgeçilmez kılmakta ve aynı zamanda hem evrimsel/teleolojik hem de teolojik bir boyut katmaktadır.

Nitekim yukarıda da işaret edildiği gibi, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın ahlak anlayışları birçok ortak özelliğe sahip olmakla birlikte farklı içeriklere de sahiptir. Bu farklılık aynı zamanda ritüeller, yasaklar ve ibadet şekillerinden oluşan kendine özgü bir aidiyet tanımı ve uygulamasını da beraberinde getirmektedir. Ahlak kavramının içeriğini biçimleyen katmanlar ve sarmalılık ilişkisi, aidiyetin göstergesi olan ritüeller arasındaki farklılara da olanak vermektedir.

Sonuçta adeta bir bulmaca ile karşılaşılmaktadır: bir yanda insan ve toplum davranışları, yani somut olay (situation) ve gözlenebilir tek tek davranışlar/olgular (facts), diğer yanda bu olaylar (events) yığına işaret eden kavramlar karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla kavramlara verdiğimiz anlam aracılığıyla olay ve olgular varlık kazanmakta, onlara bu yolla varlık kazandırılmaktadır.

Ahlakın Sarmal Bir Kavram Olarak Anlaşılması

Kavramlara yüklenen anlam, yani çağlara ve toplumlara göre değişebilen içerikler, bireysel ve toplumsal özellikli birtakım somut olay ve olgulara varlık kazandırmakta; bir davranışın örneğin "ahlaklı" olarak nitelendirilmesine olanak vermektedir. "Ahlak" kavramının kendine özgü bu çok boyutlu, çok renkli, çok katmanlı içeriğini, aslında diğer kavramlarla bir sarmalılık ilişkisi olarak anlamak ve açıklamak yerinde olacaktır. Bu sarmalılık ilişkisi, bir kavrama farklı teolojilerin, bireylerin ve farklı toplumların kendilerine göre anlam yükleyerek kullanımlarına da olanak vermektedir.

Bu bakış açısı beraberinde ahlak olgusunu kendine başına var-olan bir özellik olarak görülmesini ve bir ideal ahlak tanımının verilmesini gereksiz hale

getirmektedir. Bazı kavramlar, örneğin “annelik”, “çocuğu olmayı” hem ontolojik hem epistemolojik/dilsel olarak gerektirir. Benzer şekilde “ahlak” kavramının taşıdığı yoğun bağıl özellik, kendi başına var-olan, varlık kazanan idealize edilerek mutlaklaştırılmış bir olgudan söz edilmesini de engellemektedir.

Nitekim bu kavramın sahip olduğu yoğun sarmallık özelliğidir ki içeriğinin diğer kavramlarla ilgi içinde kurgulanmasını gerektirmektedir. "Cesaret ve ahlak", "vicdan ve ahlak", "dürüstlük ve ahlak" gibi çeşitli kavramlarla koşullara ve tarihi süreçlere bağıl olarak kurulan sarmallık ilişkisi⁴, bu kavramının içeriğini zenginleşmenin de ötesinde çok katmanlı olmasını sağlamaktadır. Ne var ki ahlak kavramının bu özelliği dikkate alınmayıp diğer kavramlar gibi onun da içeriği mutlaklaştırılmakta; yani olgulara arkalarında yatan değişmeyen ama ne olduğu da tanımlanamayan bir hakikate bağıl olarak varlık kazandırılmaktadır. Sonuçta değişmeyen ve ideal bir ahlakın mevcut olduğu varsayımı, bireylerin, bir davranışın ahlaklı olup olmadığı konusunda kendilerini yetkili görmelerine olanak vermektedir. Bu durum ister istemez ahlak'ın kötü amaçlı kullanıma da zemin hazırlamaktadır. Çünkü hakikat zemini üzerinden varlık kazandırılması, kavramların (örneğin ahlakın) idealleştirilerek gerçeklikten koparılması ve (örneğin kan davası, kısasa kısas, namus cinayetleri gibi) örf ve adetleri besleyen bir konuma gelmesine sebep olmaktadır. Bu durum, hukuki bir savunmanın gerekçesi olmasına bile olanak vermektedir. Sadece sıklıkla şahit olduğumuz bu olgular bile, kavramların işaret ettiği olguların idealize edilmiş bir gerçeklik aracılığıyla varlık kazanmasının, yani Platoncu anlamda bir "ahlak ideası"ndan söz edilmesinin sorgulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü artık "cesaret", "özveri", "dürüstlük", "doğruluk" gibi içerikleri çeşitli sebeplerle değişen kavramlardan bağımsız bir "mutlak adalet" ideasından söz etmek imkansız hale gelmiş olmaktadır.

Ahlak olgusunun mutlaklaştırılmış, değişmeyen, idealize edilmiş bir hakikat üzerinden anlaşılması, bu 'hakikate sahip olan bireyler'in, başkalarını yargılama yetkisini kendilerinde görmelerine zemin hazırlamaktadır. Nitekim yine mutlaklaştırıp kendine göre tanımlayacağı örneğin "cesaret", "dindar olmak" veya "iyilik" gibi bir kavramlarla "ahlak" kavramını eşleştirerek kendilerine yargılama yetkisi tanıyacaklardır.

Kavramlar farklı eşleştirmeler yoluyla (sarmallık ilişkileri aracılığıyla) çok farklı içeriklere sahip olabilirler; bu sayede de farklı amaçlar için kullanılabilirler. Hegel, kavramların içeriklerinin sarmallık ilişkisi çerçevesinde anlaşılabilir olması konusunda bir doruk noktasıdır. Gerçekten de kavramların içerikleri bir ağ gibi birbirine bağlıdır; Hegel, "ben değil kavramlar konuşuyor" derken haklıdır. Çünkü bu yapı, düşüncelerimizi de

⁴ Bkz. Ural, Ş. (2019)

yönlendiren dilsel bir kurgudur. Kavramların içeriklerinin idealize edilip mutlaklaştırılması, algısal gerçekliğin sanal bir gerçeklik aracılığıyla varlık kazanmasına ve aslında dilsel yapının ürünü olan bir hakikat anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Evet, aslında fizik gerçekliğin bizim algı dünyamızın dışında ve ötesinde olduğunu kabul etmek için birçok gerekçe bulunabilir; en azından çeşitli tür sezgilerimiz bunu kabul etmeye bizi adeta zorlamaktadır. Fakat bu sezgilerin, dilsel yapının öngördüğü "hakikat" ile ilgili olduğu söylenemez. Dilsel yapı, gerçeklik ve hakikat konusunda düşüncelerimizi yanıltmaktadır. Antikçağ felsefesinden miras alınan cevher ve idealar dünyası gibi kavramlar bu yanılgıyı beslemişlerdir.

Kavramlar arasındaki sarmallık ilişkisi aslında bir kavramın anlamının/içeriğinin mutlaklaştırılmasının olanaksızlığının göstergesidir. Nitekim bu ilişkinin iş görmesi, yani iletişimi sağlaması, kavramların anlamlarının/içeriklerinin başka kavramlara ihtiyaç duymasının bir sonucudur. Kavramların arkasında mutlak ve değişmeyen bir hakikat olsaydı, örneğin cesaret olgusu bir ideaya bağlı olarak varlık kazansaydı veya onun dayandığı bir cevher olsaydı, başka bir kavramla sarmallık ilişkisi içinde düşünmek gereksiz olmanın da ötesinde mümkün olmazdı. Başımın ağrması, kolumdaki acı, canımın sıkılması gibi yaşantıya dayanan olguların arkasında bir hakikat aramayız; ve dikkat edilirse bu olgulara işaret eden kavramların sarmallık özelliği nitekim son derece sınırlıdır.

Günlük yaşamda değer ifade eden (cesaret, iyilik, insanlık, ahlak, korkaklık, dostluk vb) kavramlar, kötü amaçlı kullanıma son derece açıktırlar; bu tarz kullanımların arkasında bir ideal/hakikat olduğu, onların içeriklerinin arkasında değişmeyen ve ulaşılmayı bekleyen bir öz olduğu örtük olarak varsayılır. Ne var ki arka planda da, "asıl varolan"nın, başka kavramlarla sarmallık ilişkisi içinde anlaşılması gerektiği ileri sürülür. İşte bu sıradan gibi duran yaklaşım kötü amaçlı yönlendirmelere çok açıktır. Bu süreçte bireysel çıkarlar ile inançlar arasında tarihsel bir ittifak göze çarpar.

Ahlak, Aidiyet, Teoloji ve Fanatizm

Tarihsel süreç içinde "ahlak" kavramının teolojik bir arka plan üzerinden idealize edilen geçmiş aracılığıyla anlamlandırıldığı ve bu yolla ona bir olgu olarak varlık kazandırıldığı görülür. Aslında bu nokta, yukarıda işaret edilen teolojik dönemin felsefeye yeni bir sorun alanı olarak katılmasının da gerekçelerinden birisidir. Çünkü ahlak olgusu yeni bir varlık alanına sahip

olmuştur; ve bu varlık alanı özellikle Platonist bakışla anlaşılacak istenilmiştir. Ne var ki bu sürecin bireysel ve toplumsal olarak çeşitli tehlikeler barındırdığı da görmemezlikten gelinmemelidir. Bu sebeple de özellikle ahlak-teoloji ilişkisinin günün koşulları dikkate alınarak eleştirel bir gözle sürekli güncellemek ve yeniden yorumlanmak yerinde olacaktır.

Filozofların ahlak olgusuna yaklaşımları, aslında düşünce tarihi, kültür tarihi, sosyal olayların kesişim noktalarının bir sentezi ve dolayısıyla bir göstergesidir; diğer bir ifadeyle felsefi açıdan "ahlak" kavramını, sözkonusu olgulara ilişkin kavramlarla bir sarmallık ilişkisi içinde anlamak gerekir. Bunun temel gerekçesi, ahlak kavramının çok çeşitli olgulara uygulanması ve bu olgular arasında farklı özellikteki ilişkileri/etkileşimlere ilişkin buyruklar içermesidir. Diğer bir ifadeyle ahlak olgusunun bireysel ve toplumsal yaşamdaki konumu, yeri, önemi, kullanım ve uygulama biçimi, "ahlak" kavramının o dönem ve o toplumda sahip olduğu içeriği yansıtır. Her sosyal yapı (gerek aile, gerek ülke gerek çağ olarak) bireysel ve toplumsal davranışları kendine göre bir ahlak tanımını çerçevesinde yorumlar, anlamlandırır, yargılar yani kısaca bu kavramın içeriğini oluşturur; sonuçta da bazı olgular ve davranışlar, belirli bir "ahlak anlayışı" açısından "ahlaki" olarak nitelendirilir. Böylece bu kavram, anlam verme/varlık kazandırma, yargılama, ödüllendirme, cezalandırma gibi görevleri yerine getiren bir araç halini alır.

Birçok kavram gibi ama özellikle "ahlak" kavramı (-nın içeriği) hem olguları biçimleme, yorumlama, cezalandırma, ödüllendirme, yönlendirme gibi özelliğe sahiptir; hem de içerik, bu olgular aracılığıyla oluşur. İçerik-olgu-içerik ilişkisi açıktır ki tek yönlü değildir; zaman zaman birisi zaman zaman da diğeri baskın çıkar. Buradaki sorun, kalıplaşmış içeriklerin çağın ihtiyaçlarına cevap verebilme yeteneğini kaybetmesine, "son kullanım süresi" dolmuş olmasına rağmen, olgulara yön verme amacıyla kullanılmaya devam edilmesidir. Bu tarz kullanım özellikle politik amaçlarla son derece uyumludur. Teoloji, bu sürecin vazgeçilmez yardımcısıdır.

Toplumsal yaşam özellikle "ahlak" gibi kavramlar aracılığıyla ve haklı olarak bireylerden fedakarlık talep eder; bu fedakarlık toplumsal gelişmenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Sorun, bu süreçte liyakat-ödül ilişkisinin ahlak kavramı aracılığıyla sarsılabilesidir. Dolayısıyla birçok kavram gibi "ahlak" kavramının içeriğini de o çağın değerlerinin bireysel ve toplumsal olgularla ilişkisini dikkate alınarak anlamak ve tanımlamak gerekir. Birçok kavram, toplumsal ve bireysel olgulara anlam vererek kendini yeniler ve diğer kavramlara da anlam/varlık kazandırır; bu sürecin oluşmasında birtakım yaptırımlarla önemli bir yere sahiptirler. Çünkü ahlak normatif bir alandır; yani birtakım (-ahlaki-) kurallar vasıtasıyla olayları, olguları, davranışları anlamlandırır, yönlendirir ve yargılar. Bu sürecin arka planına, değişmeyen ahlak ilkelerinin olduğuna ilişkin bir kabulün/inancın yatırılması, teolojik içerikli bakışın ideolojik ve fanatik bir boyuta geçmesine de kapı aralamaktadır. Oysa

ki değişen sosyal, teknolojik, ekonomik vb koşullar, "ahlak" kavramının felsefi bir bakışla sürekli yeniden yorumlanmasını ve kurallarının ne zaman ve ne şekilde uygulanacağını gözden geçirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Ahlakın sahip olduğu varsayılan özellikler (örneğin normatif olması veya teoloji ile ilişkisi), ahlak kurallarının mutlaklaştırılması için son derece uygun gerekçelerdir. Ne var ki bu özellik ahlak olgusunun 'özüne' ilişkin değildir; fakat düşüncelerimizi, kararlarımızı, yargılarımızı etkileyen tam anlamıyla dilsel bir özelliktir. Bu dilsellik, ahlak kurallarının normatifliğinin her türlü amaç için kullanılmasına olanak verir; çünkü artık bir kavrama amaca uygun teolojik bir içerik kazandırmak ve özellikle politik tercihler doğrultusunda kullanmak mümkün hale gelmiştir⁵.

Ahlakın bir değer olarak günlük yaşama dokunduğu yer özellikle insan davranışlarının bir sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanmasında ve yorumlanmasında karşımıza çıkar. Şahit olduğumuz veya başımızdan geçen bir olayı sadece fiziksel bir sebep-sonuç olgusu olarak değil, değerler çerçevesinde de anlamlandırırız. Kötü bir olaya şahit olduğumuzda bunu "o zaten haketti" veya "hiç hak etmemişti" şeklinde gerekçelendiririz. Kişinin örneğin parasını kaybetmesi, yorgunluk gibi sebep-sonuç ilişkisinin ötesinde, yapmış olduğu kötü (veya iyi) şeylerin bir sonucu olarak yorumlanır. Böyle bir yorumda değerlerin kullanılması, olayın nesnelliğini kaybetmesiyle sonuçlanır. Aşağıda ele alınacak Bayes teoremi, her türlü etkenin nesnel olarak değerlendirilebilmesine olanak vermektedir. Bu yorum arka planda bir değer olarak ahlakın nominalist yorumunu da beraberinde getireceğinin ve bir davranışın ahlaki bir temellendirme yapmadan da anlaşılabilirliğinin bir örneğidir. Kaldı ki ahlak kavramı her çağda farklı ihtiyaçlara göre (fark edilmese de) yeni içerikler kazanmıştır; ama burada beni ilgilendirebilecek nokta, insani bir davranışın bir sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmesinde ahlaki değerlerin yok farz edilmesi değildir; bu değerlerin nominalist açıdan yorumlanması ve bu yorumun yolaçtığı sonuçların sorgulanması ve değerlendirmesidir.

Ahlakın bir özelliğı de insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan sorunları sadece yargılama ve yorumlama değil çözme yöntemi olarak da kullanılmasıdır; bütün bunlar da normlar/kurallar aracılığıyla yapılır. Bireysel ve toplumsal yaşamı bu kadar yakından ve geniş bir çerçevede kuşatan kuralların ister istemez felsefi olarak sorgulanması, temellendirilmesi ve mahiyetinin

⁵ Bu durum, yukarıda da işaret edildiğı gibi, Ortaçağ ile birlikte felsefenin doğa, insan ve toplum olarak bilinen üç temel geleneksel sorun alanına eklenen, teolojik kabullerin öngördüğü bir ontoloji ve epistemoloji çerçevesinde de düşünülebilir.. Buna örnek olarak, "yağmurun yağması zorunludur" şeklindeki bir yargıya doğa yasaları açısından ontolojik ve epistemolojik olarak bakılabileceğı gibi teolojik açıdan da bakmak ve onu ilahi bir olgu olarak ontolojik ve epistemolojik içerikli bir yorumla değerlendirmek de mümkündür. Benzeri bir değerlendirme şüphesiz ahlaki yargılar için de yapılabilir; yani ahlaki yargılara bakış açısına göre farklı ontolojik içerikler affetmek mümkündür.

anlaşılması isteği tarih boyunca hiç eksik olmamıştır. Fakat felsefi sorgulama, faklı cevaplar alanıdır. Buna rağmen ahlak olgusu, sorunların olduğu yerde kural koyucu ve dikte edici özelliğiyle vazgeçilmez bir çözüm aracı olarak önemini ve değerini/biricikliğini hep korumuştur. Bu durum ister istemez onun varlık zeminin tartışmaları hale gelmesine, koruyucu otoriteler tarafından da amaca göre yönlendirilebilmesine izin vermektedir.

Ahlak olgusunu hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan biçimleyen bu paradoksal kodlar, yani onun hem ucu açık bir felsefi temellendirme gerektirmesi hem de yasaklayıcı ve kural koyuculuk özelliği taşımasıyla sınırlı değildir. Diğer bir ifadeye ahlak kurallarının varlık sebebi, sorunların ortaya çıkmasına engel olabilmektir; ama öngörülen kurallar, ortaya çıkan sorunların hukuki olarak çözümünde kültürel birer referans olarak da kullanılırlar. Dolayısıyla ahlak, bir yönüyle insanın kuralsız yaşayabilme istediğinin önlemek için konulan kurallar demektir; ama bu kurallar aynı zamanda ortaya çıkan sorunların doğrudan veya dolaylı çözümünde de kullanılabilme özelliğine sahiptirler. Sanırım bu durum, ahlak olgusunu farkında olmadan üzerine inşa ettiğimiz paradoksal kodlardır. Dikkat edilirse bu sonuç, ahlak olgusunun temellendirilmesinde farklı görüşlere zemin hazırlamanın çok ötesinde yorumlara olanak verebilir. Çünkü ahlak bir idea olarak varsa ve sürreal düzlemde bir ideal ahlaktan sözetmek mümkünse ancak o zaman normatif bir özellik taşıyabilir; fakat sorunların çözümü için kullanılan ölçütleri belirleyen değerler olarak kullanılmaları onların varlık sebebi ise, asıl varolan ve insan olmanın koşulunu biçimleyen etken artık ahlakın kendisi olamaz. Çünkü insan ve toplum davranışlarının temeline, ideal ahlak kuralları yerine, her türlü hile, kandırma, yolsuzluk gibi değerleri koymak gerekecektir. Nitekim bireyler ve toplumlar kendi ahlak anlayışını karşısındakine kabul ettirmek için anlaşmazlıklar ve çatışmalara hatta savaşımlara sebep olabilmektedirler; yani ahlak adına insanlar ve toplumlar arasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Bir ideal ahlaktan, hakikatten sözetmek; ahlak kurallarını da onlarla veya platoncu idealar alemiyle ilişkilendirmek, geleneksel bakışın tipik özeliğidir. Bu bakış önünde sonunda bazı bireylerin kendilerini ahlak konusunda bir otorite olarak görmeleriyle, teolojik veya siyasi tercihlerine yaslanarak başkalarını yargılama yetkisini kendilerine vehmetmeleriyle sonuçlanmaktadır. Bu sürecin arkasında ne yazık ki, "ideal ahlak kuralları"na sahip olan, onları uygulama ve denetleme yetkisini kendinde gören birey ve toplumlar hemen orada hazır bekletmektedirler. Kısaca geleneksel ahlak anlayışı ne yazık ki paradoksal kodlarca biçimlenen bir ahlak olgusu öngörmektedir.

Tarihsel süreç ahlak kavramının aslında değişen koşullara bağlı olarak adalet, doğruluk, cesaret, iyilik gibi kavramlarla ilişki içinde -yani bir sarmallık ilişkisi içinde- tanımlandığını göstermektedir. Sarmallık ilişkileri sadece tarihi süreçlere göre değil, bireylerin ilgi ve çıkarlarına bağlı olarak da değişebilmektedir. Kavramların bir ilişkisellik çerçevesinde anlam kazanmış

olması, öyle görünüyor ki, onların arka planda bir hakikatin (ideal bir ahlakın, cesaretin, iyiliğin vs) varlığına delalet etmediğinin, onları öngörmediğinin veya onlara yaslanmadığının da bir göstergesidir. Toplumların ve bireylerin bu gibi kavramları tanımlayışı, o olgunun yaslandığı varsayılan hakikatin değil, sadece ilgili olguyu kavramlar arası bir ilişkisellik içinde yorumlayışlarının bir göstergesidir. Dolayısıyla da olgular karşısında bireylerin nasıl bir tavır alacağı, bu kavramlardan ne anladıklarına onun içeriğini nasıl doldurduklarına bağlıdır.

Diğer bir ifadeyle bir kavramın anlamını aslında diğer kavramlarla olan ilişkiler ağı (sarmallık ilişkisi) içinde aramak gerekir. Fakat günlük sıradan bir iletişimde bütün bu ilişkiler ağının dikkate alınması elbette gerekmez; iletişim, kavramın sadece belirli özelliği üzerinden gerçekleşir. Belli bir kültür çevresinde "ahlak" kavramının günlük kullanımında mesela dürüstlük, başka bir çevrede ise mesela cesaret, başka bir tarihi ve coğrafi bölgede cinsellik olgusu belirleyici olur. Herhangi bir kavramın içeriği (bu kavram masa gibi günlük sıradan bir nesneye ilişkin de olabilir) kültürlere, bireylere, çağlara vs bağlı olarak değişen tüm özelliklerin toplamıdır. Diğer bir ifadeyle kavramların içerikleri, toplumların ve bireylerin diğer kavramlarla kurdukları sarmallık ilişkisi aracılığıyla belirlemektedirler. Bu süreçte belirleyici etkenler, bireylerin sahip oldukları eğitim, toplumun sosyal, kültürel, tarihi koşulları ve elbette teolojik kabuller başta gelmektedir. Bu koşullar bireylerin ve toplumların olgulara bakışını, dolayısıyla çeşitli kavramlar arasından kurdukları sarmallık ilişkisi kavramların kullanım alanlarını da biçimlemektedir. Sarmallık ilişkilerinin tek boyutluktan kurtularak kavramların içeriklerinin derinleşmesi, zenginleşmesi ve bunun bireysel tavır alışlara yansması elbette bir süreç içinde gerçekleşebilir. İçeriklerin sorgulanarak tek boyutluluktan kurtarılması ve otoritelerin yönlendirilmelerinin etkisini ortadan kaldırılarak sağlıklı bir şekilde inşası isteği ve özlemi tarih boyunca felsefenin görev alanını oluşturmuştur. Ortaçağa, Aydınlanma dönemine, Yaniçağa veya tüm çağlara, ama özellikle de günümüz insanına bu açıdan bakarsak çok daha sağlıklı yorumlar yapabilir ve onu daha açık bir şekilde kavrayabiliriz; felsefenin tarih boyunca yerine getirdiği işlevi ve onun değerini daha açık bir şekilde kavrayabiliriz⁶.

Ahlakın çok temel bir özelliği olan normatifliğini en iyi şekilde aidiyet kavramıyla olan -üçlü sarmallık- ilişkisi aracılığıyla anlayabiliriz. Çünkü ahlak ve dolayısıyla onun normları bir aidiyeti şart koşar; aidiyet ise gelenekler, örf ve adetler, milli ve manevi duygular gibi etkenler üzerinden ve onlar aracılığıyla gerçeklik kazanır. Aidiyetin olduğu yerde kurallara/normlara, bunların olduğu yerde ise onları denetleyen ve yürüten bir otoriteye mutlak ihtiyaç vardır. Bu otorite; kişi, gurup, yasalar, aile, sosyal çevre vs olabilir.

⁶ Kavramların içeriklerini biçimleyen sarmallık ilişkilerinin solipsist bakışla ele alınarak nesnel bir dil aracılığıyla tasvir edilebilmesi mümkündür. Bunun için bkz solipsist mantık ve ural mekanları (Ural 2019a)

Sonuçta ahlak, aidiyeti ve aidiyet de otoriteyi beraberinde getirmektedir. Otorite ise ekonomik, sosyal, dini, kültürel bir zemin üzerinden, yani farklı sarmallık ilişkileri aracılığıyla kendine farklı varlık özellikleri kazandırır. Bu sayede de otorite (gerek birey gerek kişinin temsil ettiği kurum) kendine denetiminde yetkili olduğu bir alan oluşturur. Böylece belirli normları (örneğin ahlaki normları) denetleme ve yürütülme erki bir otoritenin yetki alanı içine girer. Bu da ona ayrıcalık ve dokunulmazlık sağlar. Otorite, ahlakın kural koyuculuk özelliğinin kaynağının kendi dışında olduğu varsayımını varsayarak, ona yaslanarak, bir bakıma kendisini güvence altına alır; kuralların denetleyicisi ve yürütücüsü konumunda olması, zaten otoriteye bir dokunulmazlık sağlamıştır. Bu dokunulmazlık hem otoritenin kaynağına ilişkin yorumları hem de otoritenin temsil ettiği gücün kaynağının (örneğin ahlakın kaynağının) tartışılmasını gereksiz kılar. Önemli olan otoritenin kendisidir; daha doğrusu otoritenin sahip olduğu denetleme yetkisidir. Bu yetkinin kaynağı sorgulama konusu değildir; bunun sebebi, arka planda aidiyetin varlık kazandırma özelliğidir. Çünkü aidiyet olgusunun kendisi, yukarıda işaret edildiği gibi bir otoritenin varlık koşulu durumundadır. Otorite, normatif özelliği dolayısıyla temsil ettiği gücün üzerindeki yansımalarını ve onu kullanma yetkisini (örneğin ilahi) bir kaynakla eşleştirebilir. Bu -epistemolojik içerikli-sarmallık ilişkisinin arka planında ahlakın kaynağının ilahi olduğu varsayımını görmek hiç de zor değildir. Halbuki böyle bir varsayım aslında aidiyet olgusunun bireylerin "bir yere ait olmak" duygularının bir sonucudur. Bu duygunun psikolojik, sosyolojik, epistemolojik, ontolojik vb yönden incelenmesi elbette mümkündür; sarmallık ilişkisi ise bize olguların incelenmesinde bu tür önkabuller gereksiz hale geldiği gibi . Konumuz açısından önemli olan, ahlakı değişmeyen bir hakikate ve dolayısıyla kurallara bağlı olarak anlamlandırmanın, otoritenin kural koyma ve denetleme yetkisini de siyasi, kültürel, teolojik veya geleneksel bir zemin üzerinden mutlaklaştırarak tanımlamasını gereksiz hale getirmesidir⁷. Otoritenin gücü bireylerdir; bu durum, ahlak ilkelerinin, sahte ontolojik bir zemin üzerinden varlık kazandırılmasına olanak vermemelidir.

"Arke", "idea", "sübstans" gibi kavramların Ortaçağ'da hakikat arayışına olanak vermesi, felsefi bir gelenek olarak günümüzde de sürmektedir. Ortaçağ'da gelenekselleşen ve halen devam eden bu zihinsel alışkanlığın halen sürdüğünü söylemek yerinde olacaktır. Fakat günümüz bireylerinden talep edilen ahlaklı olmanın koşullarını bu çerçevede belirlemek olanağı kalmamıştır; çünkü günümüz insanının talepleri, ihtiyaçları, beklentileri eskisinden çok farklıdır. Belki de en önemlisi, birey olarak insanın varlık kazanma ve kendine varlık kazandırma olanaklarının çok köklü olarak

⁷ Kavramlar arasındaki bu şaşırtıcı ilişkiler Hegelvari bir bakışı çağırabilir. Fakat Hegel için kavramlar bir hakikati temsil ederler. Yukarıdaki açıklamalar, tam tersine kavramlar arasında çağlara ve toplumlara göre değişen bir ilişki olduğunu öngörmektedir. Esasen sarmallık ilişkisinin özelliği, hakikat kavramının kullanılmasını gereksiz kılmasıdır. Sarmallık ilişkisi, solipsist bir bakışla ve özdeşlik kavramını bir kenara bırakarak bkz Ural 2019a ve 2019b) nesnel bir dil aracılığıyla olgular arasındaki çok yönlü ilişkilerin anlaşılıp açıklanabilmesine imkan verebilir.

değişmiş olmasıdır. Bireylerin "ahlaklı olma" sorumluluğunda bir merkez kayması gerçekleşmiştir. Daha önce bireylerin özellikle üreme içgüdüleri üzerinden tanımlanan ve onunla sınırlı olan ahlak kavramı artık toplumsal ve evrensel bir boyut kazanmış durumdadır. Bireysel sorumlulukları teolojik bir zemin üzerinden temellendirilmesine kapitalist sistemin oluşturduğu paradigma eşlik etmekte ve onu kullanmaktadır. Halbuki günümüz insanının sorumluluğunun toplumsal ve çevresel bir zemin üzerinden tanımlanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu gereklilik, günümüzde geçerli olabilecek teolojik bir bakışın artık doğayı ve evreni yepyeni bilimsel verileri kapsayacak şekilde yorumlanmasını da içermektedir. Bu durum aynı zamanda, bireysel içgüdülerin yön verdiği bir insan modeli üzerine kurulu geleneksel ahlak anlayışı yerine, evrensel ölçülerde varlık kazanan ve değeri olan insana göre kurgulamasını gerektirmektedir. Bu noktada "ahlak" kavramının insana yüklediği sorumluluğun "güzel ahlak" çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Özellikle İslamiyetin, yukarıda da işaret edildiği gibi, müntesiplerinden aidiyet beklentisinin bu "güzel ahlak" üzerinden olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Geleneksel teoloji, Aristotelesçi değişmeyen bir ayüstü alem anlayışı üzerine kurulmuştu; ama günümüz bilimsel verileri sürekli değişen, gelişen, evrimleşen, inanılmaz büyüklükte ve karmaşıklıkta, fakat düzen içinde bir evren tasavvuru öngörmektedir. Dolayısıyla atom altı düzeyden ışık yılı ölçeğinde ve canlılığın da dahil olduğu alanda geçerli yasaları dikkate alan bir teolojinin öngörebileceği bir ahlak anlayışını temellendirilmesi kaçınılmazdır. Amaç günümüz insanının ihtiyaçlarını, onun çevreyle ve evrenle olan ilişkisini yeni bir gözle tanımlamak gereklidir. Bunun için; sorumluluk duygusuna bireysel inançların ötesinde yer veren ama bunu da geleneksel temel değerlerle uyumlandırarak gerçekleştiren bir paradigma gerekmektedir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi ahlak olgusuna yaklaşım aslında bilim tarihi, düşünce tarihi, kültür tarihi, sosyal olayların tarihinin kesiştiği noktayı karakterize etmektedir; diğer bir ifadeyle sosyal olayların değişimiyle ahlak teorileri arasında bir etkileşmeden söz etmek kaçınılmazdır. Dolayısıyla da günümüz insanını anlamak için değişen ahlak anlayışının içeriğini özellikle dikkate almak gerekir. Bu sayede günümüzde olup bitenleri ve günümüz insanını sağlıklı bir şekilde değerlendirebilir, böylece sorunlara doğru çözümler önerebiliriz.

"İdeal ahlak" kavramının inançlar üzerine olan olumsuz etkisi

Her dönem olduğu gibi günümüzde de bireysel davranışlar ve toplumsal talepler sosyal ,ekonomik, kültürel açıdan değişmekte ve çeşitlenmektedir. Değişen tercihlerimizi ve dolayısıyla davranışlarımızı geleneksel bakışla kavramaya çalışmanın ve yönlendirmenin sonucu ancak felsefi bir hüsrana

olabilir. Buna ilave olarak Ortadoğu coğrafyasında yaşanan savaşların acımazlığı, günlük bireysel ve toplumsal sorunları ikinci plana ittiği de bir gerçektir. Bu olumsuzlukların çürümeyi beraberinde sürüklemesi kaçınılmazdır. Bu çürüme emperyalist güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarının kaçınılmaz sonucudur. Bu güçlerin denetiminde olan sistem, uğranılan haksızlıklar ve eziyetler karşısında çözüm üretmek yerine onu görmemezlikten gelmek için kullanılan bir araç olmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında mevcut savaşlar bunun tipik örnekleridir. Bu savaş elbette bir gün bitecektir; fakat sebep olduğu yıkım ve çürümenin sonuçları kendiliğinden ortadan kalkmayacaktır. İşte bu noktada, yıkımın ve çürümenin derinlere inip kültürel çözülmeyi önlemek için eldeki en güçlü araç ahlak olacaktır.

Antikçağ felsefe anlayışı Ortaçağ'da yeni bir olguyla, monoteist dinlerin öngördüğü epistemolojik ve ontolojik kabuller üzerine kurulu yepyeni bir anlayışla karşı karşıya kalmıştır. Teoloji, sadece epistemolojik analizleri değil, ontolojik içerikli yorumları da konu edinmiştir. Hıristiyanlık ile İslamiyet teolojisi arasında birçok ortak noktanın olması, onların birer vahiy dini olmaları açısından gayet normaldir; fakat ortaklıklar kadar farkların olması da yine son derece normaldir. Bu farkların başında bence İslamiyetin ahlaka, "güzel" kavramı aracılığıyla varlık kazandırması gelmektedir. "Güzel olmak", fiziksel bir özellik olmanın dışında, ahlakın bir sıfatı olarak da kabul edilmiştir. İşin trajik boyutu, uğranılan haksızlıklar karşısında "güzel olan"a yönelmenin bir acizlik halini almasıdır.

Ahlaklı olmak ile güzellik arasında artık kurulması zorunlu hale gelmiş olan yeni sarmallık ilişkisinin önündeki en önemli engel, bence ahlaklı olma eyleminin ve dolayısıyla ahlak kavramının içeriğinin mutlak ve değişmeyen bir ilkenin peşinden koşulmasını şart koşmasıdır. Bu kabul, "eski tas eski hamam" deyiminde olduğu gibi, herşeyi unutup eski paradigmaya dönüştürmeyi talep edecektir. Ortadoğu coğrafyasını değiştirme projesi, açıktır ki dıştan dikte edilen siyasi bir hamledir; kültürel dayanağı ise eski paradigmayı yeniden hakim kılmaktır. Ahlaklı olmak bir davranış biçimidir; güzel eylemde bulunmak ve ona ulaşmak talebi bir huy, doğuştan elde edilen bir yeti olmayıp, düşünmeyi, eğitilmeyi, duyguların ve düşüncenin terbiye edilmesiyle elde edilebilir. Teolojik açıdan bakıldığında ahlakı, değişmeyen fakat ulaşılması da mümkün olmayan idealize edilmiş hakikatler aracılığıyla değil, güzel olanı gerçekleştirilme becerisiyle, bu beceriye ulaşmak talebi ve çabasıyla ilişkilendirerek tanımlamak gerekir. Bunun adı eğitimidir; eğitimin çağdaş koşullar altında yapılmasına olanak verebilecek siyasi yapıdır.

Bilindiği gibi Platon'dan beri güzel olanı kavrayabilmenin koşulunun eğitim olduğu bilinmektedir; yani o, doğuştan getirilen yetenek dışında eğitimle kazanılan bir beceridir. Bu beceriye ulaştırabilecek anahtar, evrendeki ihtişamın ve güzelliğin keşfedilmesine ve içselleştirilmesine olanak

verebilecek olan günümüz bilimidir. Böyle bir becerinin kazanılabilmesi için, takipçileri tarafından kendilerine birtakım insan-üstü güçler atfedilen kişilerin öznel yorumlarını dikkate almak, içeriği kişilerin egolarına bağlı bir ideal peşinde koşmak, bireylerin ahlaklı olmasını veya eğitime bağlı beceri ve yeteneklere sahip olmasını, sonuçta 'güzel'e yönelmesini sağlamamaktadır. Kant ile başlayan serüveni gündeme taşımak ve Ortaçağ teolojisinden kurtulmak sanırım ilk koşuldur.

"Ahlak" denilince elbette birtakım genel ilkelerden/kurallardan söz etmek kaçınılmazdır; hatta gereklidir. Hangi ilkelerin değişmez olduğu ise ayrı bir inceleme konusudur; ve bu ilkelerin hangilerinin öncelikli olabileceği, değişen koşullara nasıl uygulanabileceği de felsefi olarak sorgulanabilir. Fakat sanırım daha da önemli olan, günümüzü kavrayabilmek ve neyin ahlaklı olduğuna karar verebilmektir. Ahlaklı olmayı şiddetle savunan bir toplum, ahlaklı olmadığı apaçık belli olan davranışları (çeşitli sebeplerle, özellikle de politik tercihler dolayısıyla) görmemezlikten gelebilmektedir. Bireylerin içselleştirerek kabul ettikleri (ettirilen) böyle bir paradoksal tercihi anlayabilmek ve ona çözüm üretebilmek hiç de kolay değildir. Özellikle siyasi görüşlerin gölgesinin sağlıklı bir tartışma ortamına olanak verdiği söylenemez. Teolojik gerekçelere yaslanarak, hatta onları suistimal ederek kullanan bireylerin gücü, geleneksel olarak siyasi çıkarlarla eşleşmiş ve karşı konulması çok zor olan doğmalarla varlığını korumuş ve korumaya devam etmektedir.

Güzel ahlakı inşa edebilmek için felsefeye ve rasyonel düşünceye mutlak gerek vardır. Güzel olan kavranılabilir ve kavramlaştırılabilir olandır; kavramlaştırabilmenin ve dolayısıyla da güzel olana ulaşabilmenin, böylece onu kavrayabilmenin temel koşulu eğitilmiş olmaktır. Her birey, bilgi sahibi olabildiği ölçüde "güzel olan"a varlık kazandırabilir, yani onu ontolojik ve epistemolojik olarak inşa edebilir. Bilim, ahlak başta olmak üzere teolojik ve felsefi bakışa yöntem ve dolayısıyla ayrıcalık kazandırır. Güzel olana yönelebilmeyen sadece bireysel değil toplumsal olarak da donanımlı olmayı gerektirdiği unutulmamalıdır.

Çağımız, güçlü olmanın ön koşulunun bilim ve teknoloji ile sağlanabileceğini çok açık olarak göstermektedir; yani kısaca "bilgi güçtür" ilkesini en iyi yukarıda işaret edilen emperyalist güçler kullanmaktadır. Bu noktada teolojinin yapıcı gücüne de mutlak gerek vardır. Teolojinin temel hedefi güzel olana yönelmek, onu kavramak olabilir. Teoloji din eğitimi demek değildir, hiçbir şekilde onunla sınırlı da değildir; sadece diğer bilgilere eşlik edebilir. Güzel olan ahlaka, dış dünyadaki güzelliğin keşfedilmesiyle ulaşılabilir. Bunun için de fizik dünyadaki ihtişamı gösterebilecek tek araç bilime; ve elbette güzelin ne olabileceğini bize anlatabilecek felsefeye mutlak ihtiyaç vardır.

Evrenin ihtişamını değil kavramak fark edebilmek kaçınılmaz olarak bilimsel verilere sahip olmayı gerektirmektedir; böyle bir ihtiyacın karşılanmasında

Ortaçağı inşa etmiş olan felsefi görüşler ne yazık ki yeterli değildir. Çünkü günümüz bilimleri, evrenin ancak akıl yoluyla kavranılabilir olduğunu göstermiştir. Halbuki Ortaçağ'da ayüstü alem mükemmeldir ve düşüncenin konusu bile değildir. Dolayısıyla ancak bilimsel veriler bizi oradaki "güzel olan"a ulaşılmasına ve dolayısıyla "güzel ahlak"a yönelebilmeye aracılık edebilir⁸. Bu süreçte teoloji, moral değerlere kaynaklık edebilecek verilerin ancak (felsefi sorgulamadan geçmiş) bilimsel bilgilere eşlik edip onları yönlendirebilir. Günümüz biliminin sunduğu verilere yabancı olmak, bu verilerin işaret ettiği ihtişamı, mükemmelliğin getirdiği güzelliği, aklın duygularla olan uyumunu içselleştirememek, sonuçta bireyin kendisini tek boyutlu bir fanatizme mahkum etmesi demektir; ve teolojinin tek başına buna engel olması bir kenara destek amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür; ve olan da zaten bu değil midir?! Güzel olan oradadır; ona ulaşmanın yolu, güzel olanı fark edebilecek donanıma, yani bilgiye sahip olmaktır. Bilimsel ve teknolojik başarılar, evet bir güç kaynağıdır; ne var ki, yukarıda da işaret edildiği gibi tek başına bu olanağa sahip değildirlir,

Teolojik açıdan bakıldığında aklın kullanılması eğer bir tür ibadet ise, bunun dayanağı, evrendeki ihtişamın farkına varılması ama aynı zamanda kendi sınırlarının kavranılmasının da yine aklın sunduğu verilerle sağlanabilir. Aksi takdirde akıl kendini mutlaklaştırarak kendine yabancılaşacak, böylece bireyi güzelliklere eşlik eden ihtişamı görebilmek yerine hırslarının getirdiği ve sonuçta mutsuzluğun eşlik edeceği bir tutuma mahkum edecektir. Bu aynı zamanda, olanakları kullanılmayan akıl, kendine yabancılaşarak bireylerin güzeli tanıma olanaklarını yitirmelerine ve böylece ölçülülükten mahrum kalmalarına sebep olacaktır. Aklın yeteneklerinin körelmesi, aklın sağlayabileceği olanaklardan mahrum kalan bireylerin içdünyalarının kupkuru bir zeminde verimsizleşmesi anlamına gelecektir. Fanatizm, tek boyutluluktan da öte boyutsuzluk demektir. Teolojik açıdan ahlak, güzellikleri fark edebilen ve ona katkıda bulunabilen bireylerin sahip olabileceği bir özelliktir. Eğitimsiz çoğunluğun din adına yapılanları onaylaması, hatta alet olması karşısında eğitilmiş çoğunluğun sessiz kalması, bir cesaretsizlik değildir; olsa olsa "güzel ahlak"ı temele alan bir teoloji ile evrenin ihtişamı arasındaki ilişkinin eşsiz birlikteliğinin yitirilmesi karşısında düştüğü çaresizlik duygusu ve üzüntünün bir göstergesidir.

Evren hakkında bugün geçmişle kıyasalanamayacak kadar çok şey biliyoruz; ve bu bilgilerimizin bizde uyandırdığı hayranlık duygusu, akılsal bir eylem olan bilim sayesinde mümkün olmaktadır. Elbette insanın bilmeden de inanabileceği ileri sürülebilir; fakat bu inanç, hiç bilen kişinin sahip olduğu inançla bir olabilir mi?! Bireyin bilgiye dayanmayan inancı, içselleştirilmemiş bir inanç olacak, sonuçta da farkına bile varmadan hurafelerin oluşturduğu sığ bir dünyaya mahkum olacaktır. İnanç ve hurafe arasındaki fark ancak akıl

⁸ Bu noktada ister istemez "kut almak", "kutlu olsun", "kutlarım" gibi deyimler akla gelmektedir.

aracılığıyla anlaşılabilir; güzel olan ahlak aracılığıyla, ahlak da güzel olan aracılığıyla içselleştirilebilir. Bu becerilerin olmaması, din adına yapılan yanlışlıklar karşısında toplumun ve bireylerin bilinçli bir dirençten yoksun bırakılması anlamına gelecektir.

Bu durum, "ahlak" olgusunun anlaşılıp kavranılmasında alışılmışın dışında bir bakışı ve görülmek istenilmeyen ilkelerin dile getirilmesini talep etmektedir. Bu talebi yerine getirmekle "ahlak" kavramının içeriği günümüz koşullarına uyacak ve talebe cevap verecek şekilde tanımlanabilir. Kısaca günümüzdeki "ahlak" olgusu, arka planda ideal bir ahlak tanımının verilmesini hiç de gerektirmemektedir. Ahlak, günümüzde artık eskiden çok farklı bir olguya/olgulara işaret etmektedir; dolayısıyla bu kavramın içeriğini yeniden inşa etmek gerekmektedir. Bu kavramı hala geçmiş alışkanlıklar aracılığıyla anlamlandırmayı ve kavramayı ummak, kolayca gerçeklerden uzaklaşıp hayallerin beslediği hurafelere sığınmayla sonuçlanabilir. Daha da kötüsü; bireylerin, siyasetin koyulaşan gölgesi altında içgüdülerinin beslediği hayal dünyalarında büyüttükleri ama geçerliliğini yitirmiş ilkeler aracılığıyla "ahlak" kavramını tanımlamak istemeleridir. Bu isteğin en olumsuz sonuçlarından birisi, işlevini yitirerek yıkıcı ve bozucu hale gelmiş olan bir tanıma farkında bile olmadan -ahlak adına- benimsemek ve benimsetmeye çalışmak olacaktır.

"Post-truth" (gerçek-ötesi) günümüz insanını ve toplumunu karakterize eden bir kavram olarak halen yürürlüktedir. Bu kavram hem yeni bir sosyal/kültürel oluşuma işaret etmekte hem de (kavram olarak) günümüze özgü yeni bir olguya varlık kazandırmaktadır. Bu tür olguları "iyi" veya "kötü" gibi öznellik içeren nitelermeler aracılığıyla yargılamak yerine, onları nesnel bir yöntemle anlamak ve değerlendirmek zorundayız; felsefe ve mantık bu amaçla kullanılabilir en güvenilir araçtır. Çünkü bu "gerçek-ötesi" kavramı, içeriği toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullar tarafından belirlenen ve yol göstericilik özelliğinin sınırları giderek genişleyen bir ilke halini almış durumdadır.

"Post-truth" denilince⁹ genellikle kişilerin gerçekleri saptırması ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanması düşünülmektedir. İlginçtir, inançları dolayısıyla değişmez hakikatleri savunan ve bu kavrama karşı çıkanlar, aslında kararlarında ve tercihlerinde bu görüşün önde gelen uygulayıcıları olmaktadır. Çok iyi bilindiği gibi "geleneksel doğru"lar, özellikle inançlar sözkonusu olduğunda, kişisel çıkarların savunmasında ve kişilerin kendi işlerine geleni yapabilmelerine olanak verecek şekilde çarpıtılarak kullanılabilirler. Dolayısıyla bugün adeta yasalaştırılmış olan "post-truth" kavramı eğer istenilirse, bir yönüyle, kişilerin tarih boyunca işlerine geleni yapmak için kullandıkları yöntemin güncelleştirilmiş hali olarak da

⁹ Bkz. Ural, Ş. (2022)

yorumlanabilir. Ne varki ahlak sözkonusu olduğunda bu kavram bize farklı ve yeni birşeyler de anlatabilir.

Ahlak kavramı, post-truth ve Bayes Teoremi

"Ahlak" kavramı tarih boyunca farklı yorumların konusu olmuştur; çünkü bir olgu olarak farklı içerikler taşımıştır¹⁰. Bireyler ve toplumlar kendi kültürel geçmişlerine bağlı olarak eylemleri ahlaklı ve ahlak-dışı olarak görmüşlerdir. Toplum, o çağda geçerli olan kabuller üzerinden kişileri/eylemleri yargılamıştır. Bu durum, kişilerin siyasi, ekonomik, kişisel güçlerini kullanarak diğer kişileri ve olguları yargılanmalarına da olanak vermiştir. Günümüzde "post-truth" kavramının bireylerin kendi doğrularını artık hiçbir engel tanımadan belirlemesine olanak sağlamış görünmektedir. Bunu bir sorun olarak yorumlayıp geleneksel ahlak anlayışı savunulmak istenilebilir. Ne var ki, bu yeni olguyu değerlendirebilmek için, genel geçerli ve mutlak doğrular üzerine kurulmuş olan geleneksel düşünce alışkanlıklarının dışına çıkmak kaçınılmazdır. Çünkü siyasi, ekonomik, hatta teolojik ayrıcalıkları kullanan kişi ve zümreler, mutlak doğru kavramını amaçları doğrultusunda ve istedikleri yönde yorumlamışlar ve yorumlamaya da devam edeceklerdir. Fakat bence asıl kötü olan, bu çıkarıcılık üzerine kurulu işleyişi görmemezlikten gelmek, "post-truth" kavramını da toplumsal bozulmanın sebebi olarak değerlendirmektir. "Post-truth", bir yönüyle "bireysel doğru"ların, çağımızın bir gerçeği olarak günyüzüne çıkararak görünür hale gelmesi ve kendine yasallık kazandırmasıdır. Bu durum bireysel doğruların bence geleneksel doğru kavramının yerini alması anlamına gelmemektedir. İkisinin birlikte mevcut olduğunu kabul etmek sanırım daha gerçekçi olacaktır. Nitekim bireysel doğrular her çağda zaten mevcuttu ve bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdi; ne var ki şimdi bu durum, çağın sosyal, kültürel, ekonomik ve sosyal özelliklerinin bir sonucu olarak yeni bir form altında yaygınlık, hatta yasallık kazanmış durumdadır. Bunun elbette olumlu ve olumsuz yönleri birlikte oluşacaktır.

Oxford sözlüğü 2016 yılında post-truth'u yılın kavramı olarak seçmiş ve günümüz insanını karakterize eden bir özellik olarak kabul etmiştir. Bu olgunun ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri olabilir. Bilgiye ulaşma kolaylığı sayesinde -deyim yerindeyse- herkesin herşeyi bildiği bir dönem yaşıyoruz. Teknolojik olanaklar, eskiyle kıyaslanamayacak ölçüde bireylerin yaşamlarına renk katmış ve çeşitlilik kazandırmıştır. Teknolojik beceriler adeta yeni tür bilgelerin türemesine olanak vermiş görünmektedir. İyi ok atan veya ata binenin yerini bilgisayardan anlayan ve onu kullanabilen kişiler almıştır. Yine teknoloji ve ona uyum sağlayan sosyal yapı, bireylere güvenli ve aynı

¹⁰ yukarıda da işaret edildiği gibi her bireyin "ahlak kavramının anlamını nedir?" gibi bir soruya verdiği cevap o kişinin olguları yorumlayışını yansıtır. Dolayısıyla bu kavramın çağlara, toplumlara ve bireylere göre yorumu, "bir olgu olarak" ahlak" denilince ne anlaşıldığını söyleyecektir.

zamanda bağımsız yaşayabilme olanağı ve ortamı sağlamış durumdadır. Özellikle ve öncelikle iletişim olanaklarının yapay zeka ile birleşmesi sayesinde kişilerin hayalleri gerçeklerin önüne geçmiştir: ilginçtir, bireyler gerek giysi gerek mekan gerek teknolojik araçlarla gerçekte sahip olmadıkları niteliklere sahip olduklarına kendilerini inandırmak fırsatını elde etmişlerdir. Bireyler ve özellikle gençler dış görünüşlerini, genel kabulleri hiçe sayarak, kendi doğruları olarak algılanmakta ve algılatılmaktadırlar. Giysiler ve davranışlar, cinsellik ve özgürlüğü sanal bir gerçeklik olarak sunmaktadırlar. Halbuki geleneksel olarak cinsellik bir tabu olarak tanımlanmış, tüm değerleri onunla ilişkilendirilmiş, giysiler de bunun bir göstergesi olarak kabul görmüştür. Üstüne üstlük televizyon ve cep telefonu gibi araçlar ve reklam dünyasının etki gücü, bireyleri bir hayal dünyası içinde yaşamalarına hatta bu hayal dünyasını gerçekmiş gibi düşünmelerine olanak vermektedir. Hayaller, mevcut gerçeklik dışında olmalıdır; ama artık mevcut gerçeklik bireylerin hayalleridir. Özellikle ve öncelikle teknolojik olanaklar, bireylere hayallerini kendi gerçeklikleri olarak kurgulamalarına ve yaşamalarına olanak vermiş durumdadır. Bu koşulları "post-truth" kavramının oluşmasına katkıda bulunan verimli topraklar olarak nitелеmek, günümüze özgü bir olguyu farketmektir. Bu tespit aynı zamanda, altta yatan, değişmeyen ve evrensel olduğu düşünülen (ahlaki) doğruların aslında bireysel veya toplumsal bir zorunluluk içermediğini göstermektedir. İyi ve kötü, doğru ve yanlış tarih boyunca birtakım ilkeler üzerinden belirlenmiştir. Ne var ki bu ilkeler de bireysel ve toplumsal anlamda değişen ve değişmeyen doğrular üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin "yardımseverlik" kavramının toplumlara ve çağlara göre değişmeyen ve değişen birçok özelliği vardır. Diğer bir ifadeyle bu ve benzeri kavramlar aslında bir sarmallık ilişkisi aracılığıyla tanımlayıp kullanırız. Post-truth'un bence bir özelliği, değişmez doğruların gerekçelendirilmesine ilişkin anlayışta getirdiği sarsıntıdır. Doğru kavramının tanımını değişmeyen doğrular üzerinden yapmak, arkada bir hakikatin yattığını ileri sürmek, yukarıda da işaret edildiği gibi Antikçağ'a kadar geri giden bir düşünce alışkanlığıdır. Bu alışkanlık, bireylerin kendilerini hakikatin temsilcisi, tek sahibi olarak kabul ettirmeleriyle birlikte sürmüştür. Post-truth, öyle görüyor ki bu tekelleşmeyi kırmış, sıradan bireylere sanal da olsa kendi hakikatlerini tanımlama olanağı vermiştir. Bu durum belki de asıl sanal olanın, geleneksel hakikat kavramı içinde barındırdığının sezilmesine vesile olacaktır.

Ahlaki doğruların merkezileşmesi ve otoriteleşmesinin yerini her bireyin kendi doğrularına sahip olması ile ortaya çıkan merkez kaymasının toplumsal sonuçlarını şimdiden kestirmek hiç de kolay değildir. Bu süreci yorumlarken, merkez kaymasının keyfi bir tercih olmadığını, tarihi gelişimin bir sonucu olduğunu dikkate almak yerinde olacaktır.

Bayes teoremi¹¹ tam da bu noktada, post-truth'dan bağımsız olarak, ahlak ilkelerinin mutlak doğrular olmadan gerekçelendirilmesine olanak verebilecek gibi görünmektedir. Bu durum, ahlak olgusunu, yeni boyutlar kazanacak şekilde açıklayabilmemize de imkan verebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse bence Bayes teoremi, A ve B gibi iki olay arasında kurulacak sebep-sonuç ilişkisinin gerekçelendirilmesinde ufuk açıcı bir bakışa olanak verebilir.

A ve B gibi iki olay, olgu veya nesne arasında kurulacak nedensel ilişki iki farklı gerekçeye dayandırılabilir. Bunlardan ilki erekseldir (teleolojiktir) ve geleneksel Aristotelesçi bakışı temsil eder. Yani A'nın B olması, B'ye dönüşmesi veya B'nin A tarafından içerilmesi, A'nın taşıdığı bir erek (telos) sayesinde mümkün olmaktadır. Basit bir örnekle, bir incir çekirdeği içinde bir incir ağacı olma ereğini barındırır; bu sayede A'yı, B'nin sebebi olarak yorumlarız. Bu yorum, erekselliğin varlığını öngörür; çünkü A olayı/olgusu, B olmayı içinde bir erek olarak barındırmaktadır.

İkinci olarak B'nin gerçekleşmesinin A'ya bağlı olması, örneğini Newton sisteminde gördüğümüz şekliyle, yani (doğa) yasalar(ı) aracılığıyla anlaşılabilir. Burada A ve B arasındaki nedensel ilişki, A'nın ve B'nin dışında ve (örneğin doğa) yasalar(ı) aracılığıyla kurulmuştur. Newton sistemiyle ortaya çıkan bu olanak, daha sonra sosyal bilimlerin kurulmasının da yolunu açmıştır. Bu sayede olgular arasındaki nedensellik ilişkisini, nesnel bir şekilde kurmak ve anlamak imkan dahiline girmektedir. Çünkü bu ilişki artık A'nın ve B'nin dışında bir yasa (Newton sisteminde gravitasyon yasası) aracılığıyla açıklanabilir hale gelmiştir. Bu aynı zamanda sosyal ve kişisel olayların/olguların nedensel ilişkiler aracılığıyla anlaşılmasına bilimsel bir temel kazandırmıştır. Çünkü bireysel ve toplumsal olaylar/olgular, gözlenebilir, denetlenebilir ve (matematik ve mantık gibi bir dil aracılığıyla) nesnel olarak ifade edilebilirlik özelliği kazanmıştır; bunun da sebebi, olgular/olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin (erekselliğe başvurmadan) yasalar aracılığıyla anlaşılabilir olmasıdır.

Bayes teoremi, sahip olduğu birçok niteliğin yanı sıra, nedensellik ilişkisine ontolojik ve epistemolojik olarak yepyeni bir boyut kazandırmıştır. İlginçtir bu teori, A ile B arasındaki nedensel ilişkiyi, A dışında ("~A" şeklinde de olabilen) bir sebep aracılığıyla kurulmasına da olanak vermektedir. Bu da kanaatimce ahlak olgusuna yepyeni bir boyut kazandırabilecek bir özelliktir.

Geleneksel olarak bilgi, bilen ile bilinen arasındaki bir eylem (akt) olarak görülmüş, bunun da deney ve gözlem aracılığıyla gerçekleştirildiği kabul

¹¹ Bayes Teoremi, ölümünden sonra arkadaşı R.Price'ın 1763 yılında J. Canton'a yazdığı mektup sayesinde günışığına çıkmış olup çok farklı alanlara uygulanabilmektedir. Bayes teoreminin benim için önemi, bir olgunun meydana gelebilmesi için "koşullu olasılık" denilen etken(ler)i dikkate alınmasına olanak vermesidir. Bu etkenlerin öznel (subjectivist) bir yoruma olanak vermesi, böylece alışlagelen ontolojik, epistemolojik hatta teolojik bakış açısının dışına çıkabilmek beni burada özellikle ilgilendirmektedir.

edilmiştir. Ne var ki bilme eylemini bilen ve bilinen arasındaki ilişki olarak anlamak yerine, gözleme eşlik eden bir ön-bilgi (bu yerine göre bir teori, kabul, inanç, aksiyom, deneyim vs olabilir) aracılığıyla kurulduğunu kabul etmek çok daha verimli açıklamalara olanak vermektedir. Bu sürece daha sonra bir inanma (belief) eyleminin de dahil edilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Epistemolojinin sınırları Gettier ile birlikte genişlemiş; şans faktörünün de bilginin kurucu unsuru olarak dikkate alınması gerektiği günümüzdeki tartışmalara yeni bir açılım kazandırmıştır. Fakat Gettier'den önce Bayes teoremine bağlı olarak ortaya çıkan değişimi, "epistemoloji" kavramının içeriğinin yeniden belirlenmesinde çıkış noktasına koymak sanırım yerinde olacaktır.

Bayes teoremi, yukarıda kısaca işaret edilen sebep-sonuç ilişkisine bakış dışında bir açıklama olanağı sağlamaktadır: çünkü bu teorem sayesinde, A'nın B'nin sebebi olmasını açıklamak için (yukarıda işaret edildiği anlamda) ne ereksel ne de yasanın öngördüğü bir ilişkiye ihtiyaç vardır.

Thomas Bayes'in (1702-1761) kendi adıyla anılacak teorisi, ölümünden sonra arkadaşı Richard Price tarafından 1763 yılında yayınlanmıştır¹². Bayes "...." başlıklı yazısında olasılık kuramına ilişkin son derece özgün yorum içeren bir formül yazmıştır¹³. Bu formül teknik bir içeriğe sahip olmakla birlikte kullanım alanı tanrı kanıtlanmasından (örneğin Yıldız 2022) enformasyon alanına kadar uzanan geniş ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Bunun sebebi sanırım bu teoremin öngördüğü epistemolojik ve ontolojik içerikli kabullerdir.

Bayes teoremi genellikle şu şekilde formüle edilmektedir:

$$O(A/B) = \frac{O(B/A) O(A)}{O(B)}$$

burada hesaplanmak istenilen, A ve B arasındaki olasılık ilişkisidir; yani $O(A/B)$ 'dir. Bu formül, bir B olgusunun gerçekleşme olasılığının (O 'nun) A ile olan koşullu ilişkisini ifade etmektedir. Basit bir örnekle B, bir kişinin başımdan geçen bir kazaya, sınavı kazanmasına veya verimsiz bir üzüm hasadına, yani herhangi bir olguya işaret edebilir. Biz bir B olgusunun gerçekleşmesini sebep-sonuç ilişkisi içinde (mesela bir A olgusuna bağlı olarak) anlamaya ve açıklamaya çalışırız. Bu ilişki, yukarıda da işaret edildiği gibi ya (örneğin kader gibi) ereksel ya da birtakım yasalar (örneğin doğa yasasına, ekonomik yasalara, psikolojik gerekçelere vb sebepler) aracılığıyla kurulmaya çalışılır. Üçüncü olarak B'nin A ile ilişkisi, daha doğrusu B'nin varlığı şans, tesadüf, burçlar gibi çok farklı gerekçelere bağlanmak istenilebilir. Bu açıklamada A

¹² Bkz.mektup Price, R., (1763)

¹³ konuyu çeşitli yönleriyle ele alan bir inceleme için bkz Vikipedi, "Bayes teoremi"

ile B arasında denetlenebilir, öngörülebilir veya gözlemlenebilir bir ilişki kurmak gereği yoktur. İkisi arasında sadece olasılık veya şans gibi bir kavram aracılığıyla kurulan ilişki sözkonusudur. İşte Bayes teoremi bize A ne olursa olsun B gibi bir sonucun ortaya çıkma olasılığını nesnel (nicel) bir dil ile ifade etmek (hesaplamak) olanağı vermektedir. Bence bu bakış, epistemolojik ve ontolojik açıdan bakıldığında, geleneksel sebep-sonuç ilişkisine devrimsel bir açıklama olanağı getirmiştir. İşin ilginç tarafı, B olayının gerçekleşmesinde A olayı hiç mevcut olmamış bile olabilir. Nitekim, örneğin verimli bir üzüm hasadının olması, herhangi bir hastalığın olmamasına bağlı olarak açıklanabilir. Bayes teoremi bize böyle bir sebep-sonuç ilişkisinin gerçekleşme olasılığını da nesnel olarak vermektedir. Ahlak açısından bakıldığında, herhangi bir B eyleminin (bu bir "ahlaki" davranış da olabilir) gerçekleşmiş olması, öncesinde hiçbir şekilde mevcut olmamış bir A olayına bağlı olabilir. Diğer bir ifadeyle A olsaydı B gerçekleşmemiş olabilirdi; dolayısıyla B, A olmadığı için gerçekleşmiş olabilir. Böyle bir durumda B'nin görünen bir K olayı aracılığıyla gerçekleştiğini düşünebilir/sanabiliriz. Örneğin benim kalp atışlarımdaki düzensizlik, aslında aşırı spor yaptığım için gerçekleşmiş olabilir; ama aslında asıl sebep yetirince dinlenmemiş ve beslenmemiş olmam veya genetik yetersizliklerin bir sonucu da olabilir. Bu durumda asıl sorgulanması gereken, K ile A, B,C,... gibi mevcut olmayan etkenler arasındaki ilişki olacaktır.

Görünen o ki, Bayes formülünü "ahlak" kavramı ile ilişkilendirmek ilginç, yeni ve dikkate değer sonuçlara bizi götürebilir. Çünkü bu formül; bir kişinin B gibi bir davranışını, her hangi bir ahlak ilkesi ile ilişkilendirmeden, A'nın bireyin "kendi doğruları" tarafından belirlenilmesinin mantıksal bir açıklamasının yapılmasına olanak verebilir. Bunun da ötesinde her birey, davranışını, kendine göre seçeceği A gibi bir gerekçe veya gerekçelere dayandırabilir ve böylece davranışını kendine göre belirleyeceği "ahlaki sınırlar" içinde anlamlandırabilir. Tesadüf, olasılık, sosyal ve kültürel özellikler, yaş dönemlerinin ve hormonal durumların etkisi, şans, inanç gibi çok çeşitli etkenler ahlak kavramıyla uyum içinde kişinin ("ahlaki") davranışlarının gerekçelendirilmesinde kullanılabilir. Bu bakış öyle görünüyor ki post-modern bir ahlak anlayışının mantıki bir temellendirmesine de izin vermektedir. Bireyin davranış ve tercihlerinin yine bireye bağlı olması, bireyin içinde bulunduğu koşullar tarafından belirlenmesi ilk bakışta oldukça hoyrat bir tutum olarak nitelenebilir; burada kiliti açabilecek, yani eskinin despot bakışına mahkum olmadan ve yeni adına keyfilik çukuruna düşmekten bizi kurtarabilecek kavram bence vicdan'dır.

Herhangi bir B olgusunun açıklanmasında, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde, A gibi bir olgunun varlığı kullanılır. Bu ilişki, herhangi bir davranışımızın açıklanmasında ya da kaliteli bir üzüm elde edilmesine kadar uzanan bir alanda hep nesnen koşullar dikkate alınır. Bunlar mesela A kişinin sosyoekonomik koşulları veya üzümün yetiştiği ortamın nem, yağış durumu,

iyi bir gübre gibi etkenler olabilir. Fakat bunların dışında örneğin vicdanın olmaması veya bir x bakterisinin olmaması B'yi gerçekleştiren bir sebep olacaktır. İşte Bayes teoremi bize bu gibi durumları da anlamak, açıklamak ve ifade etmek olanağı sağlamaktadır. A ve B gibi olgu veya olay arasında, yukarıda işaret edilen nedensel ilişkiler dışında rastgele, öngörülme, sebepsiz denilebilecek bir gerekçelendirme yapmak ve bunu da B'nin ortaya çıkmasındaki olasılık payını hesaplamak Bayes teoremi sayesinde mümkün olmaktadır. Bu durum dikkat edilirse geleneksel mutlak hakikatleri referans olarak kullanan bir anlayışı safdışı bırakmaktadır.

Bayes teoremi, öyle görünüyor ki ahlaklı bir davranışı genel ve değişmez doğrular açısından ele almayı bir zorunluluk olmaktan çıkarmaktadır. Elbette ahlak olgusu yine emir kipinde ve tümellik içeren kurallar aracılığıyla açıklanmak istenilebilir; ve bunun da bir geçerlilik payı olabilir. Fakat bu bakış ahlak olgusunun anlaşılmasında ve açıklanmasında kullanılabilecek tek seçenek olmak özelliğini yitirmiş durumdadır. Her birey kendi davranışını, kendine özgü koşullar aracılığıyla tanımlayabilir ve ona bu yolla bir haklılık kazandırabilir. Bu sonuç, ahlakın görecelilik kazanması olarak elbette yorumlanabilir; fakat fanatizmden kaçmanın, onu mutlaklaştırma istediğinin karşısına son derece nesnel bir gerekçeyle karşı çıkmak olarak da yorumlanabilir. Bu durumu sanırım "post-truth" kavramının akla uygun bir dayanağı olarak değerlendirmek de mümkündür. Bu sayede geleneksel ahlak öğretilerinin tarih boyunca tek seçenek olarak sunulan ve sonuçta fanatizme olanak veren özelliğinden kurtulmayı mümkün kılabilir.

Esasen sorun; dayatmacı ve fanatik bir ahlakı savunmak mıdır yoksa günlük yaşayışımızda zaten uyguladığımız bireysel tercihler üzerine kurulmuş olan bir ahlak anlayışının işleyişini anlayıp doğru ve yerinde kullanmasını öğrenmek yerine onu bütünüyle kötülemek midir?!

Bayes teoreminin bence diğer önemli bir özelliği, "ahlaki davranış"ları açıklarken, farklı gerekçeler arasında bir ayrıcalık gözetilmesini gereksiz hale getirmesidir. Böylece ahlak alanında değişmeyen tek bir doğrudan sözetmek bir zorunluluk olmaktan çıkmaktadır. Bu durumu dikkate almadan ahlaklı bir davranışı şimdiye kadar yapıldığı şekilde değişmeyen ve mutlak ilkelere göre yargılamak ve bunun için de mantıki, tarihi veya teolojik gerekçeler aramak hiç de inandırıcı olmayacaktır. Bayes teoremi bireylerin davranışlarının arkasındaki farklı sebeplerin etkisini -belirli yüzdelerle ama aralarında bir üstünlük gözetmeden- değerlendirilmesine olanak vermektedir. Diğer bir ifadeyle ahlaklı bir davranışın açıklanmasını, değişmeyen tek bir hakikat aracılığıyla yorumlamak, öyle görünüyor ki artık mantıksal ve gerçekçi olmaktan çıkmıştır. Bu sayede teolojik, doğalcı veya normatif ahlak anlayışlarının kaçınılmaz sonucu bir fanatizmin de gündemi belirlemesi sanırım gereksiz olacaktır.

Duygularımız, düşüncelerimiz, inançlarımız, zeka ve bilgi seviyemiz, kültürümüz, örf ve adetlerimiz "ahlaki kurallar" şemsiyesi altında toplanmakta ve davranışlarımızın -sözüm ona- nesnel ama aslında öznel gerekçelerini oluşturmaktadır.

Hakikati aramak, Antikçağ'dan başlayıp İslam ve Hıristiyan teolojisi ile felsefesinin bir mirası olarak günümüze kadar gelmiştir. Diğer bir ifadeyle bu arayış aslında felsefe ve teolojinin eşsiz birlikteliğinin bir ürünü olarak biçimlenip gelişerek günümüze ulaşmıştır. Fakat "hakikat" denilen ama aslında Ortaçağ'dan itibaren teolojik kaygıların içini doldurduğu bu kavram, Antikçağ felsefesinden devralınan sorunların tortularının anlamsız birlikteliğinden başka bir şey değildir. Çünkü "hakikat"e, teolojik açıdan bakılmakta ve Allah'ın varlığı ile ilgi içinde yorumlanmaktadır; fakat aslında bu kavramın içeriği, Aristoteles fiziği ve felsefesinin öngördüğü kabulleri kullanan teolojik bir paradigmanın sonucundan başka bir şey değildir. Dolayısıyla da teolojik içerikli bir hakikatin ne olduğunun sorgulanması gereklidir; çünkü "hakikatin hakikati", aslında bu paradigmayı oluşturan tortuların dayattığı yapay bir sorundur. Eğer bu çember kırılırsa, aynı kabullere ve inançlara sahip bireylerin ahlaki eylemler konusunda kendi hakikatlerini diğer bireylere dayatmasının (birçok çatışmanın sanırım asıl sebebi de budur) aslında hiçbir nesnel, teolojik veya akla uygun bir dayanağının olmadığı anlaşılacaktır.

Antikçağ felsefesinin mirası üzerine kurulmuş bakış açısıyla (yöntem ve hatta bu felsefenin tanımladığı sorunlarca biçimlenen) "değişmeyen ve mutlak ahlak nedir?" gibi bir soruya sürekli bir cevap aranmış ve aranmaya da devam edilmektedir. Fakat böyle bir arayışla birlikte -geleneksel anlamda tanımlanan- "hakikat" kavramına sahip olduğuna inanan, onu tekeline alan bireyler, toplumlar, topluluklar veya milletlerle karşılaşılacaktır. Bu iddialar beraberinde kavgaları, kargaşaları, hatta savaşları getirebilmektedir. Bu mirasın üzerinde düşünmemek de sorunun devam etmesine olanak vermektedir. Çözüm için öncelikle "ahlak" kavramını tek başına anlam taşıyan bir içeriğe sahip olacak şekilde anlama alışkanlığından vazgeçmek kaçınılmaz görünmektedir. "Ahlak" kavramının içeriğini mutlaklaştırmak yerine kendi kültürümüzde onu "iyi" ve "güzel" kavramlarıyla sarmallık ilişkisi içinde kurgulamak için görmemezlikten gelemeyeceğimiz birçok sebep vardır.

Şafak Ural

Not:

Yazımın taslak halini okuyup eleştirilerde bulunan değerleri meslektaşlarım Prof. Dr. Celal Türer'e, Doç. Dr. Nazif Muhtaroglu'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Referanslar

Başdemir, Hasan. (2011), *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, Ankara Hititkitap Yay.

Bayes, T. 1764. "An Essay Toward Solving a Problem in the Doctrine of Chances", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* **53**, 370-418. [Bayes'in bu ünlü makalesi, önce arkadaşı Richard Price tarafından bir önsöz ile birlikte yayınlanmıştır. Bu yayının künyesi aşağıdadır]

Çelebi, Vedat (2019), "Bayes Teoremi Bağlamında Olasılıkçı Bayes Epistemolojisinin Kapsamı Üzerine Bir İnceleme", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 28, S. 319-343

Joyce, James, "Bayes' Theorem", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2021 Edition),

Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/bayes-theorem/>>.
<https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=bayes-theorem>

Poyraz, H. (2015), *Ahlak Felsefesi Yazıları*, Dergah Yay.

Price, R., (1763), "An Essay Towards Solving A Problem in The Doctrine Of Changes", *studies in the history of probability and statistics*, IX

Ural, Ş. (2019a), *Solipsism, Physical Things and Personal Perceptual Space*. Vernon Press

Ural, Ş. (2019b), "Sarmal Kavramlar" Yay. Hazırlayan V. Kamer, Mantık Derneği Yay.

Ural, Ş. (2022), "Parakonsistent (Tutarlıkimsi) Mantık ve Felsefe" X. Mantık Çalıştayı Kitabı. Yay. Hazırlayanlar: H.B.Sakal, Ş.Ural, M. Aslan, İ.H.Çetres, H. Avşar, D. Özen. Kapadokya Üni. ve Mantık Derneği ortak yayını

Ural, Şafak (henüz yayınlanmamış), "Her Uyum bir Değişim midir?" Yazısı

Yıldız, İbrahim (2022), "Teleolojik Argüman'ın Bayes Teoremiyle İmtihanı: Wesley Salmon'un Argümanına İlişkin Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 63:2, S.1021-1038